

Religiøs fritidsundervisning for børn og unge blandt muslimske grupper i Danmark

Rapport udarbejdet ved Center for SamtidsReligion, Aarhus Universitet.

Religiøs fritidsundervisning for børn og unge blandt muslimske grupper i Danmark.

Forord	4
1 Resume	6
2 Afgrænsning, definitioner og metode	10
2.1 Definition af koranskole og religiøs fritidsundervisning	10
2.2 Afgrænsning af undersøgelsen og kortlægningen	12
2.3 Definition af relevante begreber	13
2.4 Godkendte og ikke-godkendte trossamfund i Danmark	15
2.5 Moske og muslimsk forening	17
2.6 Metode	18
3 Data	19
3.1 Godkendte muslimske trossamfund i Danmark	19
3.2 Muslimske foreninger, der ikke er godkendte trossamfund i Danmark	21
3.3 De muslimske friskoler	22
4 Analyse	23
4.1 Generel statistik over interviewede grupper	23
4.2 Etnicitet	25
4.3 Undervisning	30
4.3.1 Former for undervisning	31
4.3.2 Tidspunkter, længde og hyppighed for undervisning	33
4.3.3 Indhold i undervisningen	35

4.4 Deltagere i undervisningen	37
4.4.1 Alder på deltagerne i undervisningen	38
4.4.2 Kønsopdeling i undervisningen	39
4.4.3 Antal af deltagere i undervisningen	40
4.5 Underviseren	43
4.6 Formålet med undervisningen	46
4.7 De muslimske friskoler	51
5 Konklusion	53
6 Litteratur	57
7 Appendiks	60
7.1 Metode	60
7.2 Oversigt over tabeller	68
7.3 Oversigt over interviews	73

Forord

Religion vil ofte være del af den kulturelle bagage, der søges transmitteret og genfortolket hos immigranter i diaspora. Udbredelsen af religiøs undervisning og dennes mulige relation til elevers identitet og holdninger er et interessant og vigtigt område i relation til bredere aspekter af immigration og integration. Især hos minoriteter vil religiøs fritidsundervisning være særligt relevant som aspekt af opdragelse og kulturel identifikation af senere generationer. Inden for islam har koranskoler og religiøs fritidsundervisning ofte en sådan funktion, hvad enten disse er tilskrevet officiel eller uofficiel autoritet. Der findes en mængde international forskningslitteratur generelt om forholdet mellem religion, migration, integration og religiøs undervisning, deriblandt om muslimske grupper. Der er imidlertid ingen systematiske undersøgelser eller fremstillinger af religiøs fritidsundervisning af børn og unge i Danmark, heller ikke blandt de muslimske grupper.

Nærværende undersøgelse har søgt at kortlægge religiøs fritidsundervisning for børn og unge blandt muslimske grupper i Danmark, herunder de af Familiestyrelsen godkendte trossamfund, de ikke-godkendte moskeer og foreninger samt de muslimske friskoler.

I undersøgelsen er det blevet forsøgt at kortlægge, hvor mange og hvilke typer undervisningstilbud der findes, og hvor mange deltagere der er tilknyttet disse. Organisatoriske forhold, herunder gruppens teologiske og institutionelle baggrunde samt undervisernes autoritetsbeføjelser, er også blevet undersøgt. En typologisering af undervisningen og grupperne, hvad angår religiøse, etniske og geografiske forhold, er blevet diskuteret, og der er blevet spurgt ind til, om deltagerantallet de sidste år har været stigende, så der med et bredere perspektiv kan siges noget om generelle udviklingstendenser.

Nærværende undersøgelse fokuserer primært på *udbyderne* af den religiøse fritidsundervisning samt *rammerne* herfor. Det er således uden for denne undersøgelses sigte at diskutere mulige kausale relationer mellem uddannelse og faktisk brug og forståelse af disse hos brugerne, ligesom det heller ikke her har været formålet at spekulere i normative bedømmelser af religionens rolle i forbindelse med bredere perspektiver, såsom integration.

Tilgængelig litteratur, hjemmesider og databaser blev inddraget som kildemateriale hertil. Såvel interviews som feltarbejde har primært understøttet fokus på dataindsamling i forbindelse med kortlægning og analyse af gruppernes organisation.

Rapporten er opbygget på følgende måde: Sektion 1 er et resume af rapporten. Sektion 2 behandler definitioner og afgrænsninger af relevante termer og begreber samt giver en kort oversigt over metoden i undersøgelsen. En komplet beskrivelse og diskussion af metode, inklusiv de metodiske overvejelser om feltarbejde, interviews og bearbejdelse af data, findes i appendiks 7.1. Sektion 3 er en oversigt over data, inklusiv en oversigt over, hvilke grupper der er blevet kontaktet i undersøgelsen. Herefter følger selve analysen af data, i sektion 4, som er udarbejdet og opbygget ud fra specifikke temaer. Slutteligt følger en konklusion, en litteraturliste og appendiks 7.1, som er metodeafsnittet, appendiks 7.2, som er en samlet oversigt over de tabeller, der findes i rapporten, og appendiks 7.3, som er en oversigt over de udførte interviews.

Det er i rapporten blevet valgt ikke at nævne de involverede moskeer og muslimske foreninger med navn, adresse eller anden identifikation – dette både ud fra en professionel vurdering af, at disse oplysninger ikke er relevante i undersøgelsens formål, og ud fra en etisk vurdering, da interviews ofte er opnået igennem kontakt med privatpersoner.

Projektet er blevet udført af Marie Bisbjerg (cand.mag.) under ledelse af Jørn Borup (lektor, ph.d.) og i samarbejde med studentermedhjælpere og kolleger fra Afdeling fra Religionsvidenskab og Center for SamtidsReligion ved Teologisk Fakultet, Aarhus Universitet.

Marie Bisbjerg har udarbejdet rapporten.

Der skal rettes en stor tak til følgende personer for deltagelse i projektet: studentermedhjælpere fra religionsvidenskab og teologi ved Aarhus Universitet: stud.mag. Sara Jul Jacobsen, stud.mag. Dorthe Johansen, stud.mag. Astrid Tyrsted og stud.theol. Christian Overgaard Wegeberg for deres hårde arbejde, tålmodighed og fleksibilitet; og ansatte på Afdeling for Religionsvidenskab: lektor, ph.d. Lars Ahlin og lektor, ph.d. Lene Kühle for gode råd og hjælp til metodiske, empiriske og teoretiske overvejelser samt indsamlingen af data.

Jørn Borup

Centerleder ved Center for SamtidsReligion

Aarhus Universitet

1 Resume

Denne rapport leverer nye tal og information om de muslimske grupper i Danmark. Kortlægning af religion er en ganske stor udfordring. Religiøse grupper kommer og går, lister med navne nedfældet det ene år vil have ændret sig året efter, og man kan aldrig være sikker på at få alle med, for de er ikke registreret nogen steder. Rapportens data er altså helt nye øjebliksbilleder, men afspejler også den religiøse verdens foranderlighed.

Der skønnes at være omkring 125 muslimske moskeer og foreninger her i landet. 73 af disse er blevet interviewet, og tallene er derfor repræsentative for hele landet. Lidt over halvdelen af grupperne har status som godkendt trossamfund. Som det også er gældende globalt, er ni ud af ti sunnimuslimer, mens resten er shia-, sufi- og alevimuslimer. Hovedstadsområdet samt Aarhus og Odense kommuner har den største koncentration af moskeer og muslimske foreninger.

Fokus for undersøgelsen har været religiøs fritidsundervisning for børn og unge. At en sådan er vigtig for børns og unges dannelse og idealer også senere i livet er indlysende. Religiøs undervisning for børn og unge er også noget, der vægtes højt af de muslimske grupper selv. Hele 83 % af moskeerne og de muslimske foreninger udbyder dette. Den religiøse dannelse og læring sættes typisk højt som udtryk for at tilegne sig kompetencer til at være en ”god muslim”. Det er tilsyneladende heller ikke et fænomen, der har fået mindre relevans. Over halvdelen giver udtryk for, at undervisningsdeltagelsen har været stigende de sidste par år, hvilket primært kan tilskrives et stigende antal medlemmer.

Undervisningen foregår mest i weekenden af et par timers varighed. Mens seks ud af ti har undervisning for voksne, har næsten alle grupperne deltagende børn (5-12 år), og ni ud af ti har deltagende unge (13-18 år). På baggrund af undersøgelsens tal skønnes der på landsplan at være omkring 6.300 børn og unge, der ugentligt deltager i en sådan formaliseret undervisning i 100 ud af de i alt 125 muslimske grupper.

Mens voksenundervisningen lægger op til mere krævende teologiske emner, er det karakteristisk, at undervisningen for børn er mere praksisorienteret. Mens under halvdelen af moskeerne og foreningerne underviser i islamisk teologi, underviser ni ud af ti i, hvordan man beder, vasker sig før bøn, fremsiger trosbekendelsen og fejrer muslimske højtider, altså decideret muslimsk praksis. Formålet med undervisningen er da også i højere grad relateret til religion i bred forstand end specifikt til religionens teologi. Den praksis, det er *at lære* om deres tro og religion, er altså langt

højere prioriteret, end fokus på troens teologiske *indhold*. Fokus på praksis og tradition er ganske typisk for al (også ikke-muslimsk) levende religion. Dogmatik og teologi i bredere forstand kan ses som en overbygning, som ikke alle deltager i – og som naturligt nok ikke er baseret på undervisning af børn.

At læse og recitere koranen er vigtigt for alle muslimer. Koranen er da også den helt centrale tekst, som over 80 % af moskeerne og foreningerne anvender som undervisningslitteratur. Typisk læser man et stykke korantekst, der siden forklares på baggrund af traditionen og den rituelle praksis. Selvom koranen er oversat til andre sprog, er det blevet del af traditionen at læse denne på det sprog, den blev skrevet på, nemlig arabisk.

Kundskaber i koranlæsning er en muslimsk tradition, og for at kunne undervise heri kræves en vis erfaring. En sådan har imamen, og selvom underviseren i også de danske moskeer og foreninger principielt kan være hvem som helst, er denne i tre fjerdedele af tilfældene en imam.

Mange af imamerne i Danmark er ganske veluddannede. Det gælder ikke mindst de tyrkiske imamer, der næsten alle er universitetsuddannede, flere endog med en ph.d. Nogle af imamerne er danske statsborgere, men en del er også udlændinge på forkyndervisum. Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse (Diyamet) har den mest systematiske procedure for udsendelse af imamer. Når en af stiftelsens 30 moskeer og foreninger ønsker en imam, sørger stiftelsen via den tyrkiske ambassade for, at der fra Tyrkiet bliver sendt en sådan af sted. Da ikke-godkendte trossamfund ikke har mulighed for at få imamer på forkyndervisum i fire år, vil disse enten være danske statsborgere eller udlændinge på turistvisum.

Da en del derfor kun er på kortere ophold her i landet, er der også en del, der ikke taler det danske sprog. Undervisningen vil da ofte også være på andre sprog end dansk. I tyrkiske moskeer vil sproget således være tyrkisk, i arabiske vil det være arabisk, og i bosniske vil det være bosnisk. Over halvdelen af de muslimske grupper har sprogundervisning. Foruden undervisning i arabisk med henblik på at læse koranen er også modersmålsundervisning ganske udbredt. Især i kulturforeningerne vil undervisningen således være præget af en vis etnisk afgrænsning. Mens moskeer og foreninger i Danmark ikke som sådan er etableret eller direkte støttet af oprindelseslandet, har transnationale relationer dertil ofte stor betydning, og flere imamer har rollen som ”ambassadører” fra dette. At religion er tæt forbundet med kultur og etnicitet er også en helt udbredt holdning blandt informanterne fra de muslimske grupper. 80 % af grupperne med

sprogundervisning angav da også, at formålet med undervisningen i det hele taget var forbundet med kultur, ophav og modersmål. Der er således god grund til at operere med også islam i flertal, hvor ”tyrkisk-muslimsk”, ”bosnisk-muslimsk” etc. er forskellige udtryk for en sådan forskellighed.

Ud over sproget følger også andre normer med fra oprindelseslandet. Et aspekt, der ofte fremhæves i forbindelse med islam i Vesten, er køn og adskillelse mellem kønnene. Hvordan ser det ud i forbindelse med fritidsundervisningen? 26 % af de adspurgte grupper adskiller piger og drenge i den religiøse undervisning, med markante etniske og aldersmæssige forskelle. Mens adskillelse ikke finder sted hos de bosniske grupper, gælder det for 40 % af de somaliske og næsten en tredjedel af de tyrkiske. I mange moskeer begynder kønsopdelingen først, når ungdommen træder ind. Vender man tallene om, kan man også sige, at hele 74 % faktisk underviser piger og drenge sammen. Dette tal er generelt meget højere, end det er tilfældet i kulturer, hvor islam er majoritetsreligion.

At der i Danmark er langt mindre kønsopdeling end i muslimernes oprindelseslande vidner om religiøse og kulturelle forandringer. Mens der på den ene side i forbindelse med undervisningen er fokus på det kulturelle og etniske ophav, er der altså også tendenser til at overskride ensidig relation til disse. Flere af grupperne underviser desuden på dansk, og forholdet til Danmark og det at opdrage børn og unge til livet i det danske samfund er også et udbredt ideal. Næsten halvdelen angav læring om Danmark og integration som en del af formålet med undervisningen. Kendskab til ”vestlige forhold” er især sanktioneret hos de tyrkiske imamer, der foruden universitetsuddannelse inden udsendelse fra Tyrkiet skal have gennemgået et toårigt kursus med emner som demokrati, ytringsfrihed og samfundsfag.

På samme måde er der også tendenser til trans-etnicitet i fremmødet i de muslimske moskeer. Mens selve undervisningen og de kulturelle foreninger typisk kun tiltrækker én etnicitet, giver under halvdelen af respondenterne udtryk for, at der kun kommer én etnicitet i moskeen. Med andre ord kommer der i mere end halvdelen af de muslimske grupper personer med forskellig etnisk baggrund. Der er især en tendens til, at de arabiske grupper har flere etniske kombinationer, hvilket blandt andet skyldes, at mange etniske grupper taler arabisk, der i den arabiske verden er standardsprog. Det er derfor muligt for f.eks. irakere, marokkanere og somaliere at deltage i samme fredagsbøn i en moske, hvor al kommunikation foregår på arabisk. Især større og ikke mindst velorganiserede moskeer og foreninger lægger op til en sådan trans-etnicitet.

Ligesom det ses andre steder i verden, er det også herhjemme på længere sigt plausibelt at forestille sig en forskydning af religionens og etnicitetens rolle og funktion. Religion og etnicitet er levende størrelser, der fortløbende formes, omtolkes og konstrueres i mødet med andre. Nogle gange får de fornyet betydning, men mest udbredt er det, at oprindelseslandets kultur og sprog i en anden kontekst får mindre essentiel betydning. Stigende trans-etnicitet kunne således være et tegn på mindre adskillelse fra andre. Den religiøse undervisning for muslimske børn og unge er derfor indbegrebet af megen minoritetskultur i Danmark. På den ene side er den kulturelle bevidsthed og den etnisk baserede religiøse tradition med stærke bånd til oprindelseskulturen en vigtig baggrund for undervisningen. På den anden side udfordres denne i mødet med majoritetskulturen til også at integrere religion og identitet på tværs af kultur og etnicitet.

2 Afgrænsning, definitioner og metode

For at man kan undersøge og kortlægge koranskoler og religiøs fritidsundervisning blandt de muslimske trossamfund og grupper i Danmark, er definitioner og afgrænsninger af væsentlige begreber nødvendigt. Dette er nødvendigt både fra et internt forskningsperspektiv, og fordi anvendelsen af sådanne begreber hos både brugere og i den offentlige debat ofte er løst definerede og kontekstuelte baserede. Dette gælder ikke mindst *koranskole* og *religiøs fritidsundervisning*, idet specielt ”koranskole” ofte tillægges en negativ betydning i medierne og den offentlige debat. Følgende begrebsafgrænsning tager udgangspunkt i forskningen i disse emner og vil i forbindelse med analysen også inkludere informanternes og gruppernes selvforståelse af samme.

2.1 Definition af *koranskole* og *religiøs fritidsundervisning*

Der findes ingen systematiske undersøgelser af religiøs fritidsundervisning og koranskoler blandt de muslimske grupper i Danmark. Begge begreber er dog på forskellig vis i både Danmark og internationalt blevet berørt i flere teoretiske og metodiske fremstillinger.

Selvom fokus for Jørgen Bæk Simonsen i bogen *Islam i Danmark* fra 1990 ikke er religiøs undervisning, bliver emnet koranskoler og muslimske friskoler dog berørt i forbindelse med kortlægningen af de muslimske institutioner i Danmark. Ifølge denne undersøgelse havde alle moskeer, der var lokaliseret i forbindelse med projektet, koranundervisning for børn, oftest i forbindelse med deciderede koranskoler. Dette giver et antal på omkring 45 koranskoler i Danmark i 1990 (Simonsen 1990, 134-143). Koranskolernes primære opgave beskrives her som ”... at gøre det muligt for den enkelte elev at leve et liv i overensstemmelse med de religiøse forskrifter” (ibid. 134), og ifølge forfatteren lægges der i koranskolerne særligt vægt på undervisning i koranen suppleret med undervisning i andre religiøse skrifter som *sunna* og *hadith*, mens der lægges mindre vægt på undervisning i decideret islamisk teologi (ibid. 135).

Lene Kühle definerer kort koranskole i bogen *Moskeer i Danmark* som nogenlunde svarende ”... til en søndagsskole i den forstand, at der som oftest vil være undervisning på mindre hold to-tre timer hver lørdag eller søndag i nogle få år ...” (Kühle 2006, 45). Ydermere diskuterer Karen-Lise Johansen kort koranskolerne i Danmark i bogen *Muslimske stemmer*, hvor der lægges vægt på, at disse ofte har været centreret omkring undervisning med udpræget fokus på koranrecitation og

udenadslære af koranen. Motivationen fra forældrenes side for at sende deres børn i koranskole har ifølge Johansen derimod ikke altid været religiøst begrundet. Undervisningen er snarere set som en mulighed for at sikre, at børnene introduceres til traditioner fra forældrenes hjemland (Johansen 2002, 37).

I udenlandsk perspektiv definerer Brigitte Maréchal i artiklen ”Modalities of Islamic Instruction” koranskoler som undervisning, oftest i forbindelse med en moske, men også i muslimske foreninger eller i private hjem. Undervisningen udføres som regel af frivillige eller af den lokale imam, er ofte centreret omkring børn på 6-12 år og foregår om eftermiddagen, aftenen eller i weekenden. Undervisningen er som regel baseret på koranrecitation, udenadslære af koranen og på at lære det arabiske sprog (Maréchal 2003, 29). Det nævnes ydermere, at religiøs undervisning ofte bliver brugt til at overføre kulturel arv. Ligesom Johansen påpegede, er motivet for at lade børn deltage i religiøs undervisning fra forældres side ofte kulturelt begrundet og ikke kun religiøst (ibid. 26-27).

I bogen *Educational Strategies among Muslims in the Context of Globalization* af Holger Daun og Geoffrey Walford beskrives det, at koranskoler, både i den mellemøstlige verden og i det vestlige Europa, typisk ikke har en formel struktur. Årsagen til dette er, at de traditionelt ikke har været organiseret af staten, men derimod af muslimske foreninger, moskeer eller medlemmer af lokalsamfundet. Undervisningen mangler ofte organisatorisk og formel struktur; der gives eksempelvis ikke karakterer eller følges et bestemt pensum, og ofte undervises børn på forskellige aldre sammen. Et vist organisatorisk element er til stede, da koranskolernes primære funktion er at undervise børn i koranen (med fokus på *tajwid*)¹ samt i et vist omfang *sharia* og muslimsk praksis og skikke. Selvom mange elever i koranskoler lærer dele af koranen udenad, så er det de færreste, der beskæftiger sig med decideret eksegese af teksten eller rent faktisk forstår meningen med, hvad de lærer (Daun et al. 2004, 18-19).

Ud fra ovenstående defineres koranskole og religiøs fritidsundervisning blandt unge muslimer i Danmark som den aktivitet, hvor en forsamling af børn og unge (5-18 år) regelmæssigt i fritiden bliver undervist i religiøst materiale eller i det arabiske sprog med henblik på at kunne læse koranen på originalsproget samt at lære muslimsk praksis og teologi.

Koranskole og religiøs fritidsundervisning bruges synonymt igennem rapporten, men termen religiøs fritidsundervisning er dog den foretrukne, da denne dels blev brugt til dataindsamlingen og

¹ *Tajwid* er recitation af koranen med vægt på korrekt og smuk udtale.

dels vurderes til at være mest dækkende, hvad angår undersøgelsens fokus. I afsnit 4.3 vil det kort blive diskuteret, hvorfor betegnelsen ”religiøs fritidsundervisning” var at foretrække frem for betegnelsen ”koranskole”.

2.2 Afgrænsning af undersøgelsen og kortlægningen

Undersøgelsen er afgrænset til børn og unge mellem 5 og 18 år. Baggrunden for den nedre aldersgrænse er, at 5-6-årsalderen traditionelt set er det tidspunkt, hvor muslimske børn begynder deres religiøse undervisning (Kühle 2006, 45; Simonsen 1990, 134; Maréchal 2003, 29). Da denne undersøgelse vil kortlægge religiøs fritidsundervisning blandt børn og unge, sættes den øvre aldersgrænse til 18 år.

Undersøgelsen er afgrænset til religiøs *fritids*undervisning, altså undervisning, der foregår i fritiden, primært eftermiddage, aftener eller weekender. Hvad angår kortlægningen blandt de muslimske friskoler betyder dette, at undervisningen skal foregå ud over den normale skoletid og ikke være inkluderet i det almindelige pensum for folkeskoler og friskoler.

Undersøgelsen afgrænses endvidere til religiøs *fritidsundervisning*. Dette betyder, at kun undervisning, hvor der er en decideret underviser til stede, vil blive inkluderet i undersøgelsen. Undervisernes kvalifikationer, autoritet og uddannelsesmæssige baggrund vil i forbindelse hermed da også være en del af kortlægningen. En vis organisatorisk og strukturel opbygning, hvad f.eks. undervisningsmateriale og undervisningsmetoder angår, vil ligeledes være forudsat. Onlineundervisning samt studiegrupper uden en decideret underviser er ikke inkluderet i denne undersøgelse.

Undersøgelsen er afgrænset til *religiøs* fritidsundervisning. Undervisningen skal have en vis religiøs karakter med eksempelvis religiøst undervisningsmateriale (*koran, hadith, sunna*), brug af undervisningsformer med religiøs karakter (*tajwid* og *tafsir*) samt decideret undervisning i islam (hvilket inkluderer muslimske skikke, praksis, ritualer, teologi og ideologi). Umiddelbart er der i denne rapport en klar distinktion mellem undervisning af religiøs karakter og undervisning i kulturelle, nationale eller etniske tilhørsforhold (f.eks. modersmålsundervisning); dog er begge undervisningsformer taget med i undersøgelsen, dels for at sikre, at al undervisning blev kortlagt, og dels, fordi kulturel og religiøs undervisning ofte overlapper blandt de muslimske grupper i

Danmark. Specielt i forbindelse hvad definitionen af religiøs undervisning angår, vil gruppens egen definition og selvforståelse af religiøs undervisning og koranskole være relevant.

Det antages, at en betragtelig del af undervisningen i koranskolerne er centreret omkring sprogundervisning. Sprogundervisning vil blive medtaget som værende religiøs undervisning, hvis denne har et religiøst præg eller et religiøst formål, som inkluderer f.eks. undervisning i arabisk med det formål at kunne læse koranen på originalsproget. Vi har derfor også valgt at kortlægge udbredelsen af sprogundervisning blandt de muslimske grupper, fordi denne undervisning i nogle tilfælde kan have et religiøst formål.

De muslimske friskoler medtages i undersøgelsen i det omfang, de har religiøs fritidsundervisning, altså undervisning ud over den normale skolegang. Igen skal denne undervisning have et religiøst præg (jf. tidligere definition af religiøs undervisning) for at inkluderes i undersøgelsen.

Undersøgelsen og kortlægningen inkluderer både godkendte muslimske trossamfund og ikke-godkendte muslimske grupper i Danmark.

Det vurderes, at religiøs fritidsundervisning blandt de muslimske grupper i Danmark også eksisterer i mere private rammer end den undervisning, der finder sted i moskeerne og de muslimske foreninger. Således havde denne undersøgelse oprindeligt som udgangspunkt at kortlægge ikke kun de mere officielle undervisningsudbud, men også mere private og ikke-institutionaliserede udbud, altså religiøs undervisning, der f.eks. foregår i private hjem. I de indledende faser blev det dog klart, at det grundet undersøgelsens forholdsvis korte tidsperspektiv ikke var muligt at kortlægge den private religiøse undervisning. Derfor blev dette aspekt fravalgt, og fokus blev udelukkende på mere organiserede, offentlige og institutionaliserede undervisningstilbud.

2.3 Definition af relevante begreber.

I forskning om religion og religiøsitet blandt etniske minoriteter er begreber som etnicitet, kultur og religion af stor betydning. Det samme er gældende i dette projekt, og derfor er det relevant at definere og afgrænse disse begreber her.

Både ”kultur” og ”religion” er overordentligt komplekse og svært definerbare begreber – hvilket også det empiriske materiale i undersøgelsen gav udtryk for. Mens kultur kan forstås som et givent

samfunds fælles, normative symboler, skikke og værdier, adskiller religion sig ved at have en trans-empirisk dimension, udtrykt ved f.eks. kommunikation med Gud (eller andre metafysiske væsener og principper).

Mens der ofte vil være en glidende overgang mellem kultur og religion (ikke mindst hos de religiøses egenforståelse), skelnes der analytisk i denne rapport mellem begreberne i det omfang, det i forbindelse med undervisning er relevant. Kulturel undervisning vil således inkludere undervisning, der er karakteriseret af kulturelle aspekter som f.eks. modersmålsundervisning samt undervisning i skikke og traditioner fra det oprindelige hjemland. Religiøs undervisning derimod karakteriseres som undervisning, der er kendetegnet af en religiøs karakter, altså undervisning i f.eks. koranen, muslimsk praksis eller islamisk teologi; eller undervisning, der har en religiøs dimension, f.eks. sprogundervisning i arabisk med det formål at kunne læse koranen på originalsproget.

Etnicitet er et af denne rapport's primære temaer, og derfor inkluderer dette afsnit en definition af etnicitet og en kort oversigt over begrebets opståen. Denne definition af etnicitet blev brugt som udgangspunkt under indsamlingen af data og vil i den senere analyse blive diskuteret, da de empiriske data viste sig at sætte spørgsmålstejn ved den forholdsvis afgrænsende og ekskluderende opfattelse og definition af etnicitet og etniske grupper, som vi oprindeligt havde arbejdet med.

Etnicitet overlapper i brug og betydning ofte med ”kultur”, men forstås her som den subjektive identitetstilhørelse og medlemskabet af en etnisk gruppe, typisk defineret ved grænsedragning til andre grupper.

Kultur opfattes i denne rapport som en given gruppes (skiftende og dynamiske, bevidste og ubevidste, kanoniserede og ad hoc definerede) normer, værdier og skikke, og derfor kan kultur dække enten hele den danske befolkning eller bare en isoleret del af denne. På samme måde opererer rapporten med en opdeling i etniske grupperinger, der ikke nødvendigvis har med kultur at gøre. Etnicitet forstås således som bevidsthed om en fælles identitet samt afgrænsning til (andre) etniske grupper. Der lægges således vægt på forskellighed i vægtning af religion, race, sprog etc., men ikke nødvendigvis i bevidsthed om at tilhøre samme kultur og samfund. I denne rapport defineres etnicitet derfor som det paraplybegreb, den ramme og det instrument, hvormed afgrænsninger (kulturelle, religiøse, sproglige etc.) konstrueres og praktiseres.

Vigtigst i forbindelse med både etnicitetsbegrebet og kulturbegrebet er at forstå, at disse ikke er fastsatte kategorier, men snarere flydende entiteter, der ændrer sig ud fra og tilpasser sig kontekst. En bevidsthed om, at etnicitet er kontekstafhængig, er specielt vigtig i kombination med migration; når konteksten forandres, skal etniciteten (gen)forhandles.

De overordnede etniske kategorier brugt i rapporten skal derfor ikke forstås som fastlagte kategorier, men nærmere som en videnskabelig konstruktion brugt til at undersøge, hvordan etniske elementer konstrueres og forhandles. Således bruges f.eks. betegnelsen *tyrkisk* til at betegne danskere med tyrkisk baggrund og betegnelsen *tyrkisk moske* til at betegne en moske, hvor hovedparten af medlemmerne har en tyrkisk baggrund eller tilhørsforhold, eller hvor bestyrelsen i moskeen primært har en tyrkisk baggrund. Dette gør sig også gældende for de andre etniske kategorier.

De overordnede etniske kategorier brugt i rapporten er tyrkisk, bosnisk, arabisk,² somalisk³ og andet⁴ – dette dels ud fra en vurdering af, at disse overordnede etniske kategorier er de primære grupperinger inden for muslimske samfund i Danmark; dels for at have nogle overordnede kategorier at typologisere de indsamlede data ud fra.

Ydermere gøres der opmærksom på, at hovedparten af de indvandrere med muslimsk baggrund, der danner rammen for denne undersøgelse, er danske statsborgere. Deres nationalitet er således dansk, mens deres etniske og kulturelle baggrund er en anden end dansk.

2.4 Godkendte trossamfund og ikke-godkendte grupper i Danmark

Med reformationen i 1536 blev den ”nye” kristendom, den evangeliske lutherske kirke (folkekirken), den eneste lovlige i Danmark, og med Grundloven i 1849 blev dens særstatus som specielt understøttet af staten stadfæstet. Den danske folkekirkes tætte forhold til staten kommer til udtryk på forskellige niveauer, både juridisk, økonomisk og politisk. Men Grundloven legitimerede samtidig den religionsfrihed, der også kendetegner religion i Danmark. ”Afvigende trossamfund”

² Den arabiske kategori inkluderer danskere med arabisktalende baggrunde som f.eks. personer med ophav i lande som Egypten, Marokko, Tunesien, Yemen, Jordan, Kuwait, Libyen, Libanon, Algeriet, Irak, Syrien og Saudi-Arabien.

³ Selvom Somalia også har arabisk som officielt sprog, har vi i rapporten og analysen valgt at have somalisk som en særskilt etnisk kategori.

⁴ Denne kategori inkluderer personer med iransk, afghansk, albansk, serbisk og pakistansk baggrund samt etniske danskere.

blev (og bliver) set i forhold til den ”normale” majoritetsreligion og har ikke samme privilegerede status som Den Danske Folkekirke. Men allerede i 1682 blev den katolske kirke, den reformerte kirke og Mosaisk Trossamfund anerkendt som gyldige religiøse organisationer, og tallet har siden da været støt stigende.

Der er i Danmark to typer trossamfund: de ”anerkendte” og de ”godkendte”. Forskellene mellem de to er primært historiske. Et anerkendt trossamfund er en religiøse organisation, der inden 1969 fik status som sådan. Med ægteskabsloven i 1969 blev det vedtaget, at præster inden for andre trossamfund kunne få bemyndigelse til at udføre vielser med borgerlig gyldighed. Disse blev blot betegnet ”trossamfund med vielsesbemyndigelse”, men fra 1998 blev den fælles betegnelse ”godkendte trossamfund” anvendt om alle de trossamfund, der har vielsesbemyndigelse i erkendelsen af, at ”trossamfunds behov netop er videre end blot vielsesbemyndigelsen”.⁵

Ud over muligheden for at ansøge om skattefradrag for bidrag til trossamfund hos Skatteministeriet, er de direkte økonomiske gevinster ved at få status som godkendt trossamfund undtagelse fra selskabsskat, fondsbeskatning, ejendomsskat og arveafgift.⁶ Foruden vielsesbemyndigelsen er der med en sådan status dog mulighed for at søge om tilladelse til at oprette egen gravplads, ligesom der også er lempeligere regler for opholdstilladelser til religiøse specialister (præster, munke, imamer). Dette er det såkaldte ”forkyndervisum”, som giver religiøse forkyndere opholdstilladelse i Danmark i maksimalt fire år. For mange religioner og religiøse minoriteter er det dog ”blåstemplet” som ”rigtig religion”, der synes at være den primære motivation til at opnå status som godkendt trossamfund.

I dag er der uden for Den Danske Folkekirke 104 godkendte trossamfund, dækkende over 600-700 menigheder, fordelt på henholdsvis kristne og kristendoms-inspirerede, jødiske, islamiske og islam-inspirerede, buddhistiske, hinduistiske og hinduistisk samt øvrige trossamfund og menigheder.⁷

Kategorien *ikke-godkendte trossamfund* dækker over de muslimske foreninger og organisationer, der ikke har ansøgt om godkendelse som trossamfund i Danmark. Her gøres der også opmærksom på, at kategorien ikke skal forstås som en normativ vurdering af en muslimsk gruppes religiøsitet

⁵ Lisbet Christoffersens artikel ”Ved Lov?”, *Ugeskrift for Retsvæsen* 1998, p. 508. Se desuden ”begrebsforklaring” (<http://teo.au.dk/csr/relaarbog10/mvnbegr>) samt yderligere beskrivelse af anerkendte/godkendte trossamfund (<http://teo.au.dk/csr/relaarbog09/rdp>) på Center for SamtidsReligions hjemmeside.

⁶ http://www.familiestyrelsen.dk/fileadmin/user_upload/Trossamfund/Vejledende_retningslinjer_trossamfund.pdf

⁷ For yderlig information, tal, statistik og artikler, se Center for SamtidsReligions hjemmeside om Religion i Danmark: <http://teo.au.dk/csr/religionidanmark> eller Familiestyrelsens hjemmeside <http://www.familiestyrelsen.dk/samliv/trossamfund>.

eller dens status i det danske samfund, men derimod som en deskriptiv kategori, der er medtaget for bedre at kunne typologisere de muslimske foreninger, der er del af undersøgelsen.

2.5 Moske og muslimsk forening

Forskellen på betegnelserne ”moske” og ”muslimsk forening” er essentiel, da disse termer bliver brugt igennem hele rapporten.

Betegnelsen ”moske” lægger sig i denne rapport tæt op ad Lene Kühles definition af begrebet, hvor en moske betegnes som ”... et sted, hvor der mindst en gang om ugen foregår offentlig *salat* (betegnelse for de fem daglige muslimske tidebønner)” (Kühle 2006, 5). Her er det også vigtigt at tilføje, at danske moskeer for det meste ikke ligner traditionelle moskeer, men ofte er indrettet til formålet i huse, kælderarealer eller gamle lagerbygninger. Indvendig er de fleste danske moskeer dog indrettet som traditionelle moskeer med markeringer af bederetning på gulvtæppet, bedeniche (*mihrab*), prædikestol (*minbar*) samt ure og kalendere, der markerer bedetider. En moske i denne rapport forstås således som et muslimsk bedested, hvor bøn og andre religiøse ritualer foregår offentligt samt nogenlunde organiseret og jævnlige.

En ”muslimsk forening” defineres som en forening, hvor personer med muslimsk baggrund mødes nogenlunde organiseret og jævnlige, men hvor bøn og andre religiøse ritualer ikke er det centrale. Derimod er de muslimske foreninger, som nogle gange betegnes om kulturforeninger, defineret af aktiviteter, der ikke er udpræget religiøse, men derimod kulturelle eller sociale – aktiviteter som f.eks. fodboldkampe, lektiehjælp og foredrag. Hvad der gør en ”muslimsk forening” muslimsk, er de personer, der kommer i foreningens, religiøse baggrund og ikke foreningens primære formål eller organisation.

I mange tilfælde vil en muslimsk forening have en moske tilknyttet, således at foreningen organisatorisk er delt op i en religiøs afdeling (moskeen) og en kulturel og social afdeling (foreningen). For at afdække, hvorvidt en given forening kun fungerede som forening, eller om den også havde en moske tilknyttet, inkluderede vores interviewguide et spørgsmål om organisation og om, hvorvidt foreningen både omfattede en kulturel forening og en moske.

I gennem rapporten bruges termen ”moske og muslimsk forening” således som en fælles betegnelse for både moskeer, muslimske foreninger samt for de tilfælde, hvor der både er moske og kulturforening tilknyttet den samme gruppe.

2.6 Metode

Dette afsnit vil kort skitsere den metode, som blev anvendt i undersøgelsen, mens en detaljeret fremstilling af både metode, metodiske overvejelser og problematikker foreligger i appendiks 7.1.

Undersøgelsen har anvendt både kvalitative og kvantitative metoder. Fokus i undersøgelsen var på faktuelle oplysninger som oprettelsesår for undervisning, antal af deltagerne i undervisning og udbredelse af undervisning, men mere kvalitative aspekter var også inddraget, f.eks. i forbindelse med deltagerobservation og kvalitative interviews i moskeerne og foreningerne.

De indledende faser i projektet inkluderede blandt andet afgrænsninger, typologiseringer og udarbejdelser af lister over muslimske grupper i Danmark samt kontaktinformation på disse. Indledningsvist blev interviewguides udarbejdet til et kort pilotprojekt, som søgte at få afgrænset og formuleret både overordnede definitioner af begreber og gruppernes egne forståelser af relevante termer.

Selve dataindsamlingen foregik primært gennem telefoninterviews foruden enkelte kvalitative interviews i moskeerne og deltagerobservation. Ved både telefoninterviews og kvalitative interviews blev en bred repræsentativitet vægtet, hvad angår generelle aspekter som etnicitet, religiøs overbevisning, status som trossamfund samt geografi.

Interviewguiden blev sendt per e-mail til de moskeer og foreninger, som enten ikke kunne kontaktes telefonisk, eller som kun ønskede at svare per e-mail.

Indsamlingen af data forløb over en periode på i alt tre måneder, hvor en projektmedarbejder og fire studentermedhjælpere forsøgte at kontakte og interviewe så mange moskeer, muslimske foreninger og muslimske friskoler som muligt.

Efter dataindsamlingen blev interviewene kodet, og programmet SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) blev brugt til databearbejdelse og analyse. En generel oversigt over dataindsamlingen følger i sektion 3.

3 Data

Det følgende afsnit er en oversigt over de muslimske trossamfund, moskeer og foreninger, der har været en del af kortlægningen. Ud fra undersøgelsens kortlægning vurderes det, at der på nuværende tidspunkt er omkring 125 muslimske grupper – både moskeer og foreninger – i Danmark. Vi har været i kontakt med i alt 73 af disse gennem en periode på tre måneder.

Ud over at være en kortlægning af undervisningen blandt de muslimske grupper i Danmark er undersøgelsen således også en opdateret kortlægning af de muslimske grupper i Danmark. Mens de godkendte trossamfund i Danmark løbende bliver kortlagt, dels på Familiestyrelsens hjemmeside og dels med udgivelsen af e-årbogen *Religion i Danmark* ved Center for Samtidsreligion, har de ikke-godkendte muslimske grupper i Danmark ikke været del af et større kortlægningsprojekt siden 2005 med Lene Kühles bog om moskeer i Danmark. Derfor er dette afsnit ikke kun en fremstilling af data, der er nødvendige for omfanget af denne undersøgelse, men også en præsentation af den nuværende, demografiske situation og et værdifuldt øjebliksbillede af det muslimske landskab i Danmark.

Som nævnt i forordet har vi i denne rapport valgt ikke at nævne hverken personer eller foreninger med navn, adresse eller anden identificerende information. Hver forening eller moske bliver derimod klassificeret og identificeret ud fra tre kriterier: deres status som trossamfund, det overordnede etniske tilhørsforhold og den geografiske placering.

3.1 Godkendte muslimske trossamfund i Danmark

- Vi har gennemført interviews med i alt 38 ud af 63 eksisterende godkendte muslimske trossamfund,⁸ altså med en svarprocent på 60 % i denne gruppe. Fem af disse interviews har været kvalitative interviews i moskeerne, mens de resterende har været telefoninterviews eller svar per e-mail.
- To godkendte muslimske trossamfund har ikke villet deltage i undersøgelsen.

⁸ Siden indsamlingen og bearbejdelsen af data fandt sted fra september 2010 til januar 2011, har to af de ikke-godkendte muslimske grupper i Danmark ansøgt og fået status som godkendte trossamfund. Disse er dog kategoriseret som ikke-godkendte trossamfund i denne rapport.

- Otte godkendte trossamfund har fået tilsendt spørgsmål og interviewguide per e-mail, enten fordi de ikke ville interviewes over telefonen, eller fordi et telefonnummer ikke kunne identificeres. Ingen af disse har svaret på e-mailene, på trods af at vi har sendt rykkere ud til dem to gange. Disse trossamfund har også fået tilsendt et brev med spørgsmål.
- I ét tilfælde var det ikke muligt at udføre et telefoninterview på grund af sprogproblemer. Der var tale om en forholdsvis lille moske, hvor der hverken blev talt dansk eller engelsk, men derimod urdu. Et brev med en arabisk oversættelse af spørgsmålene blev ikke besvaret.
- 14 godkendte muslimske trossamfund har vi ikke har kunnet etablere kontakt til, enten på grund af manglende telefonnumre, telefonnumre, der ikke virker, eller telefoner, der bare ikke bliver taget.
- 23 breve er sendt ud, henholdsvis til de otte trossamfund, som ikke har svaret på e-mailene, den ene moske, hvor vi på grund af sprogproblemer ikke kunne gennemføre et interview, og de 14 trossamfund, hvor det ikke har været muligt at få kontakt over telefonen. Ingen har svaret på disse breve.

Etnicitet og religiøst tilhørsforhold⁹ blandt de 38 interviewede godkendte trossamfund fordeler sig som følgende:

- 20 tyrkiske moskeer og foreninger¹⁰
- fire bosniske moskeer og foreninger
- otte arabiske (og/eller pakistanske) moskeer og foreninger
- tre aleviforeninger
- tre shiamuslimske moskeer (overvejende arabisk og pakistansk).

Geografisk er de interviewede godkendte trossamfund fordelt således:

- 17 moskeer og muslimske foreninger ligger i Københavnsområdet.
- Seks ligger på Sjælland.

⁹ Når andet ikke er nævnt, er moskeen eller foreningen sunnimuslimsk.

¹⁰ Ud af disse 20 er 19 del af Diyanet (Dansk-Tyrkisk Islamisk Stiftelse).

- Fire ligger på Fyn.
- 11 ligger i Jylland.

3.2 Muslimske foreninger, der ikke er godkendte trossamfund i Danmark

- Vi har gennemført interviews med i alt 34 ud af 62¹¹ ikke-godkendte muslimske grupper og foreninger i Danmark, altså en svarprocent på 55 %. To af disse interviews har været kvalitative interviews i selve foreningerne, mens de resterende har været enten telefoninterviews eller svar per e-mail.
- Én forening har ikke villet deltage i undersøgelsen.
- Ni foreninger har fået tilsendt spørgsmål per e-mail, enten fordi de ikke ville interviewes over telefonen, eller fordi vi ikke har kunnet lokalisere et telefonnummer. Ingen har svaret på disse e-mails.
- 21 foreninger har vi ikke kunnet etablere kontakt til, enten på grund af manglende telefonnumre, telefonnumre, der ikke virker, eller telefoner, der ikke bliver taget.
- 28 breve blev sendt ud til de foreninger, hvor vi ikke har kunnet etablere kontakt per e-mail eller telefon. Ingen har svaret på disse breve.

Etnicitet og religiøst tilhørsforhold blandt de 34 interviewede ikke-godkendte muslimske foreninger fordeler sig således:

- seks tyrkiske foreninger

¹¹ Dette antal af ikke-godkendte muslimske foreninger er et estimeret antal lavet ud fra allerede eksisterende data over muslimske foreninger i Danmark samt en opdatering af data. Da vi startede undersøgelsen, var udgangspunktet en liste med 82 ikke-godkendte muslimske moskeer og foreninger lavet ud fra data indsamlet i 2004/2005. Ud af antallet på 82 muslimske foreninger fandt vi igennem undersøgelsen ud af, at 18 ikke eksisterer længere – dette som følge af konfirmation fra forskellige kontaktpersoner og som følge af breve, der er kommet retur, fordi moskeen eller foreningen ikke længere eksisterer på adressen, og en ny adresse ikke findes.

- fire bosniske foreninger
- 14 arabiske foreninger
- seks somaliske foreninger
- to afghanske foreninger (der i analysen hører under den etniske kategori ”andet”)
- en shiaforening (overvejende arabisk og pakistansk)
- en sufiforening.

Geografisk er de interviewede ikke-godkendte muslimske foreninger og organisationer fordelt således:

- 11 ligger i Københavnsområdet.
- Fire ligger på Sjælland.
- Fire ligger på Fyn.
- 15 ligger i Jylland.

3.3 De muslimske friskoler

- Ud af 21 registrerede muslimske friskoler¹² har vi gennemført telefoninterviews med 19, dvs. en svarprocent på 90 %.
- To ud af de 21 friskoler foretrak at få tilsendt spørgsmålene per e-mail i stedet for at blive interviewet over telefonen. Der er dog ikke blevet svaret på de tilsendte e-mails.

De indsamlede data antages at være nogenlunde repræsentative, dels fordi mere end halvdelen (62 %) af de muslimske grupper i Danmark er del af undersøgelsen, dels og ydermere fordi distributionen af etnicitet, religiøs overbevisning og status som trossamfund er i overensstemmelse med den aktuelle situation i Danmark.

Dette afsnit har søgt at give en generel præsentation og typologisering af de indsamlede data, som er vigtige for den analyse, som næste afsnit vil beskæftige sig med.

¹² Listen over registrerede muslimske friskoler er lavet på baggrund af <http://www.friskoler.dk> og Annette Haaber Ihles bog *Magt, medborgerskab og muslimske friskoler i Danmark* fra 2007.

4 Analyse

Analysen vil være opbygget over forskellige temaer. Temaerne er valgt ud fra en vurdering af, at disse er centrale for kortlægningen. Hvert tema vil inkludere den relevante empiri samt analyse, kategorisering og perspektivering af det pågældende tema.

I analysen henvises der til de forskellige interviews med betegnelsen ID og et nummer. Hvert ID-nummer refererer således til et bestemt interview. En oversigt over, hvilke interviews ID-numrene henviser til, kan ses i appendiks 7.3.

4.1 Generel statistik over interviewede grupper

Dette afsnit vil give et generelt billede af de moskeer og muslimske foreninger, der er blevet interviewet til undersøgelsen. Dette inkluderer religiøst tilhørsforhold, status som godkendt eller ikke-godkendt trossamfund, geografisk placering og etableringsår. Et andet formål med afsnittet er at påvise undersøgelsens repræsentativitet, hvad angår hele den muslimske befolkning i Danmark.

Tabel 1. Religiøst tilhørsforhold (i procent, n=70)

Sunni	89
Shia	6
Sufi	1
Alevi	4
<i>Total</i>	<i>100</i>

Som tabel 1 viser, var hovedparten af de interviewede grupper sunnimuslimer. Det høje antal, ni ud af ti, er et udtryk for den aktuelle fordeling af religiøst tilhørsforhold blandt både muslimer i Danmark og globalt. På verdensplan regnes omkring 90 % af muslimer som værende sunnimuslimer, mens 10 % er shiamuslimer. Denne opdeling ses også afspejlet i Danmark, hvor godt 85 % er sunnimuslimer og de resterende 15 % enten shiamuslimer eller alevimuslimer (Kühle 2006, 43). Det religiøse tilhørsforhold blandt de interviewede moskeer og foreninger er således

repræsentativt i forhold til den generelle fordeling af religiøst tilhørsforhold blandt muslimer i Danmark.¹³

De interviewede moskeer og foreningers status som trossamfund ses i tabel 2, hvor lidt over halvdelen af de interviewede grupper er godkendte trossamfund i Danmark.

Tabel 2. Status som trossamfund (i procent, n=72).

Godkendt trossamfund	54
Ikke-godkendt gruppe	46
<i>Total</i>	<i>100</i>

Fordelingen af godkendte muslimske trossamfund og ikke-godkendte muslimske grupper i undersøgelsen er repræsentativ for den faktiske fordeling i Danmark. Som vist i sektion 3 er der 63 godkendte muslimske trossamfund og 62 ikke-godkendte muslimske grupper i Danmark, og undersøgelsen afspejler derfor den faktiske fordeling.

Hvordan de kortlagte moskeer og foreninger er fordelt geografisk landet over fremgår af næste tabel.

Tabel 3. Geografisk fordeling (i procent, n=73)

København	40
Sjælland	14
Fyn	11
Jylland	36
<i>Total</i>	<i>101</i>

Moskeerne og de muslimske foreninger er fordelt ud over det meste af landet, dog med størst koncentration i hovedstadsområdet og i de større provinsbyer som Odense og Århus. Flertallet af

¹³ Sunnimuslimer har forskellige etniske baggrunde, inklusiv tyrkisk, bosnisk, arabisk og somalisk. Shiamuslimer tæller også forskellige etniske baggrunde, ofte irakisk, iransk, afghansk, libanesisk og pakistansk. Alevimuslimer er primært tyrkere.

indvandrere og efterkommere bor således også i København, Århus og Odense kommuner og i de Københavnske vestegnskommuner (ibid. 67).

Tabel 4. Foreninger/moskeer med bestemte etniciteter i relation til geografisk placering (i procent)

	Tyrkisk (n=30)	Bosnisk (n=15)	Somalisk (n=15)	Arabisk (n=33)	Andet (n=34)
København	33	13	27	39	53
Sjælland	23	13	13	18	18
Fyn	3	13	0	9	15
Jylland	40	60	60	33	15
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	<i>99</i>	<i>101</i>

Tabellen ovenfor viser moskeer og foreninger med bestemt etnicitet i relation til den geografiske placering. Tabellen viser, at over halvdelen af de bosniske og somaliske moskeer og foreninger ligger i Jylland, mens de tyrkiske og arabiske er mere ligeligt spredt over hele Danmark. Over halvdelen inden for kategorien ”andet” er placeret i København – dette, fordi kategorien inkluderer pakistanere, som primært bor i Københavnsområdet.

Af yderlig generel statistik kan nævnes, at de interviewede moskeer og foreninger er etableret mellem 1968 og 2008 med størstedelen etableret i 1980’erne og 1990’erne. 62 % af moskeerne og foreningerne er del af en større organisation. For de tyrkiske moskeer er dette hovedsageligt Diyanet (Dansk-Tyrkisk Islamisk Stiftelse), de bosniske moskeer er ofte del af Det Islamiske Trossamfund af Bosniakker i Danmark, og alle aleviforeninger tilhører Det Danske Fællesskab af Alevi-Muslimer i Danmark. Idara Minhaj ul-Quran, en privat pakistansk muslimsk organisation, der har været aktiv i Danmark siden 1980’erne, har fire afdelinger i Danmark fordelt på Sjælland og Fyn.

4.2 Etnicitet

Allerede i de indledende faser af dataindsamlingen blev det klart, at de muslimske foreninger og moskeer ikke er så stringent opdelt efter etnicitet som først antaget. Etnicitet blev derfor et gennemgående tema i analysen af de indsamlede data, da etnicitetsbegrebet både bliver brugt som

en enhed til at kategorisere de forskellige foreninger og moskeer, hvad undervisning angår, og som et tema, der perspektiverer de indsamlede data.

Tabel 5. Fordeling af etnicitet (i procent, n=71)

Tyrkisk	42
Bosnisk	21
Somalisk	21
Arabisk	47
Andet	48
<hr/> Total	<hr/> 179

Tabellen afspejler, at den etniske sammensætning i moskeerne og foreningerne ikke er karakteriseret af én bestemt etnicitet. Det totale tal overstiger 100 %, hvilket viser, at der i mange moskeer og foreninger kommer mere end én etnicitet. Eksempelvis viser tabellen, at der i 42 % af moskeerne og foreningerne kommer tyrkere, men i mange tilfælde kommer der også muslimer med anden etnisk baggrund end tyrkisk. Det samme gælder for de resterende kategorier. Ud fra denne tabel er det klart, at tyrkisk, arabisk og ”andet” er de mest fremtrædende etniske kategorier i vores undersøgelse, hvilket afspejler den aktuelle fordeling af etnicitet blandt muslimer i Danmark. Tyrkere er således den største gruppe af indvandrere og efterkommere i Danmark, efterfuldt af irakere (som i vores undersøgelse falder i ”arabisk”-kategorien), pakistanere (”andet”-kategorien), bosniere og somaliere (ibid. 42). Vær her igen opmærksom på, at ”arabisk”-kategorien er stor, fordi denne indeholder alle etniciteter med arabisk baggrund, og at ”andet”-kategorien indeholder mange forskellige etniciteter, primært pakistanere, afghanere og etniske danskere.

Den manglende etniske homogenitet er også udtrykt ved, at under halvdelen af de interviewede grupper har angivet, at der kun kommer én etnicitet i deres moske eller forening. Dette er mest udtalt hos de tyrkiske, hvor ti ud af 25 har svaret, at der kun kommer tyrkere, og blandt de bosniske, hvor syv ud af ni har angivet, at der kun kommer bosniere. Hos de resterende har seks af de

arabiske moskeer og foreninger angivet, at der kun kommer personer med arabisk baggrund,¹⁴ mens fire af de somaliske har angivet det samme.

Denne blanding af forskellige etniciteter er oftere til stede i moskeerne end i de deciderede kulturforeninger. Dette kan forklares med, at moskeen per definition skal være åben for alle, altså ikke kun for en bestemt etnisk gruppe (ibid. 6), hvorimod kulturforeninger ofte er centreret omkring en bestemt etnisk gruppe. Ud af de 37 moskeer og foreninger, som angav at være etnisk homogene, var kun to af grupperne reelle moskeer, mens 14 var kulturforeninger. De resterende 21 var både moske og kulturforening. Der er således en tendens til, at de deciderede kulturforeninger er mere etnisk homogene end moskeerne. Dette var særligt udpræget hos tyrkerne, hvor halvdelen af de grupper, der havde angivet at være etnisk homogene, var kulturforeninger.

Således angav 37 moskeer og foreninger at være etnisk homogene, mens 36 angav, at flere forskellige etniciteter kom i moskeen eller forening. Dette betyder, at omkring halvdelen af de moskeer og muslimske foreninger, der findes i Danmark, ikke er etnisk homogene – en større andel, end hvad vi ved undersøgelsens udgangspunkt vurderede.

Der synes altså at være en generel tendens blandt de muslimske grupper i Danmark til *ikke kun* at være udpræget opdelt efter etnicitet. Når en moske og i mindre grad en kulturforening bliver betegnet som tyrkisk eller arabisk, så betyder dette primært, at alle i bestyrelsen er tyrkere eller arabere, og at moskeer og foreninger på forskellige måder signalerer dette igennem f.eks. sprog, og at det overvejende flertal, men ikke alle, har en fælles etnisk baggrund.

Sproget er helt centralt, da en tyrkisk moske sandsynligvis vil have fredagsprædiken på tyrkisk, og som derfor eksklusivt henvender sig til et tyrkisktalende publikum. En arabisk moske vil ligeledes have fredagsprædiken på arabisk og vil derfor automatisk appellere til flere etniciteter, da mange forskellige etniciteter taler arabisk. Denne sprogdimension kommer også til udtryk, hvis man sammenligner etniciteten blandt personer, der kommer i moskeen og foreningen, med etniciteten blandt dem, der deltager i undervisning i moskeen og foreningen.

En sammenligning af etnicitet generelt og etnicitet i undervisningen kan ses i tabel 6. Da der i denne tabel kun er medtaget svar fra de respondenter, som har undervisning i deres moske eller forening, er det totale tal lavere end tallet for gennemførte interviews.¹⁵

¹⁴Vær her opmærksom på, at vores ”arabisk”-kategori inkluderer mange forskellige etniciteter, og at der generelt i de arabiske moskeer og foreninger kommer mange forskellige etniciteter. Det samme gør sig gældende for kategorien ”andet”, hvor tallet er 11, mens der samtidig er flere forskellige etniciteter repræsenteret i kategorien.

Tabel 6. Etnicitet i moskeen/foreningen vs. etnicitet i undervisningen (absolutte tal)

	Etnicitet	Etnicitet undervisning
Tyrkisk	6	17
Bosnisk	5	5
Somalisk	4	3
Arabisk	5	6
Andet	10	7
Tyrkisk+arabisk	2	2
Tyrkisk+andet	3	4
Arabisk+andet	7	4
Tyrkisk+arabisk+andet	3	3
Somalisk+arabisk+andet	1	1
Tyrkisk+somalisk+arabisk +andet	4	2
Bosnisk+andet	1	0
Somalisk+arabisk	2	0
Tyrkisk-somalisk	1	0
Tyrkisk+bosnisk+arabisk	3	0
Tyrkisk+somalisk+bosnisk+ arabisk+andet	2	0
<i>Total</i>	<i>59</i>	<i>54</i>

I modsætning til de tidligere tabeller over etnicitet er der i tabel 6 kun medregnet de moskeer og foreninger, som har undervisning. Den venstre kolonne i tabellen viser de forskellige kategorier og kombinationer af etnicitet, som findes i denne undersøgelse. De første fem rækker viser, i hvor mange moskeer og foreninger kun én etnicitet er blevet angivet. De resterende 11 rækker er de forskellige kombinationer af etnicitet, som respondenterne angav i undersøgelsen. Således viser tabellen, at der er 11 forskellige kombinationer af etnicitet i de interviewede moskeer og foreninger. I virkeligheden er der mange flere, da to af denne undersøgelses etnicitetskategorier indeholder flere forskellige etniciteter, nemlig kategorierne ”arabisk” og ”andet”. Ydermere viser tabellen, at kategorien ”arabisk” går igen i flest kombinationer, nemlig otte ud af 11 mulige kombinationer. Dette indikerer, at specielt de arabiske moskeer og foreninger ikke er etnisk homogene. Kategorien

¹⁵ Vær opmærksom på, at de totale tal ikke er ens. Forskellen skyldes, at fem af respondenterne svarede på, hvilken etnicitet deres medlemmer havde, men ikke hvilken etnicitet deres deltagere i undervisningen havde.

”bosnisk” optræder derimod færrest gange i kombinationerne, kun tre ud af 11 mulige. Dette indikerer derfor, at specielt de bosniske moskeer og foreninger har en tendens til at være etnisk homogene.

Hvad undervisning angår, er det interessante ved denne tabel i midlertidigt forskellen på de to kolonner *Etnicitet* og *Etnicitet undervisning*, da tallene i disse ikke er ens. Dette viser, at den etniske sammensætning blandt medlemmerne i moskeen eller foreningen (etnicitet) ikke er den samme som den etniske sammensætning af deltagerne i undervisningen (etnicitet undervisning); i så fald ville tallene have været ens i begge kolonner.

Forskellen på de to kolonner er mest udpræget i forbindelse med de tyrkiske moskeer og foreninger, hvor seks er etnisk homogene, mens der samtidigt er 17 tyrkiske moskeer og foreninger, hvor deltagerne i undervisning kun er tyrkere. Forskellen mellem generel etnicitet og etnicitet i undervisningen er således mest udpræget blandt de tyrkiske moskeer og foreninger og det i langt højere grad end blandt de bosniske, somaliske og arabiske moskeer og foreninger. Dette indikerer, at specielt de tyrkiske moskeer har en tendens til kun at undervise tyrkiske børn og unge i moskeerne og foreningerne.

Forskellen på tallene kan altså ses som et udtryk for to aspekter: dels det sproglige og dels det kulturelle aspekt – aspekter, der også understøtter hinanden. Hvad sprog angår, vil religiøs undervisning ofte foregå på det sprog, som hovedparten af medlemmerne i moskeen og foreningen har. Således vil undervisningen i en tyrkisk moske hovedsageligt foregå på tyrkisk, hvilket betyder, at deltagerne i undervisningen vil være tyrkiske børn og unge. Denne type undervisning er primært henvendt mod den etniske eller kulturelle baggrund, som deltagerne i undervisningen har. Et eksempel kan være en bosnisk forening, hvor der undervises i bosnisk kultur og sprog, hvilket udelukkende vil være henvendt til børn og unge med bosnisk baggrund.

Det sproglige aspekt ses f.eks. i en tyrkisk moske på Sjælland (ID1), hvor der primært kom tyrkere i moskeen, men også en del personer med pakistansk, albansk og arabisk baggrund. På trods af dette var det udelukkende tyrkiske børn, der fik religiøs undervisning i moskeen, da underviseren var tyrker, kun talte tyrkisk og derfor kun henvendte sig til de tyrkisktalende børn.

Det omvendte gjorde sig gældende i en stor arabisk moske i Københavnsområdet (ID29), hvor både den generelle etnicitet og etniciteten i undervisningen var præget af mange forskellige etniske baggrunde. Således kom der både arabere, tyrkere, somaliere, pakistanere og etniske danskere i

moskeen og det samme til den religiøse undervisning. Da undervisningen foregik på dansk, kunne et meget bredere publikum, inklusiv etniske danskere, deltage i undervisningen.

Det kulturelle aspekt ses i en tyrkisk moske i Jylland (ID10), hvor interviewpersonen forklarede, at selvom deres undervisning var religiøs og ikke kulturundervisning som sådan, så var det en motivationsfaktor for dem at undervise børnene i tyrkisk kultur. Han forklarede, at selvom de ikke havde decideret kulturundervisning i moskeen, så var det stadig den tyrkisk-muslimske kultur og religiøsitet, der var omdrejningspunktet for undervisningen, og at kultur og religion hang tæt sammen for muslimer. Derfor var undervisningen udelukkende henvendt til tyrkiske børn og unge.

Ligeledes ses det i tabel 6, at der er langt færre kombinationer af etnicitet blandt deltagerne i undervisning end blandt medlemmerne i moskeerne og foreningerne. Således findes der ved etnicitet generelt 11 forskellige kombinationer af etnicitet, mens der ved etnicitet i undervisningen kun findes seks forskellige kombinationer. Dette betyder, at kombination af etnicitet er mere udpræget blandt medlemmer i en moske eller forening end blandt deltagere i undervisning.

4.3 Undervisning

I de indledende faser af projektet inkluderede interviewguiden et overordnet spørgsmål om, hvorvidt den pågældende gruppe havde koranskole. Det viste sig i midlertidig, at dette begreb ikke var fyldestgørende at bruge til kortlægningen, da respondenter ofte svarede nej til dette spørgsmål, på trods af at de havde religiøs fritidsundervisning for børn og unge. Dette kan skyldes to ting: at respondenterne ganske simpelt ikke forstod, hvad vi mente med koranskole, eller at respondenterne forstod begrebet koranskole i den klassiske forstand, som det traditionelt har foregået i den mellemøstlige verden, og derfor ikke mente, at deres undervisning kunne sidestilles med denne.

Et andet hyppigt svar til spørgsmålet om, hvorvidt moskeerne og foreninger havde koranskole, var som følgende: ”Ja, vi har en form for undervisning, som godt kan kaldes en skole, og koranen bliver også brugt som undervisningsmateriale, så man kan vel godt kalde det en koranskole.”

Vi valgte derfor at spørge bredere ind til undervisning i moskeerne og foreningerne ved konkret at spørge: ”Har I undervisning og hvis ja, hvilken form for undervisning?”

Tabel 7. Undervisning (i procent, n=72)

Undervisning	83
Ingen undervisning	17
<i>Total</i>	<i>100</i>

Tabel 7 viser, at en meget stor del af de adspurgte moskeer og foreninger, ikke mindre end 83 %, har undervisning. Dette tal indeholder både religiøs undervisning samt kultur- og sprogundervisning og er således et generelt billede på udbredelsen af undervisning blandt de muslimske trossamfund og foreninger i Danmark. Således kan det konkluderes, at fire ud af fem moskeer og muslimske foreninger udbyder en eller anden form for undervisning.

4.3.1 Former for undervisning

Det følgende vil være en oversigt, typologisering og diskussion af de forskellige former for undervisning, som bliver udbudt blandt de muslimske grupper i Danmark. Begreber og kategorier er analytiske og ikke nødvendigvis anvendt af grupperne selv.

Tabel 8. Former for undervisning (i procent, n=65)

Koranundervisning	69
Islamundervisning	59
Lektiehjælp	22
Sprogundervisning	57
Andet	8
<i>Total</i>	<i>215</i>

Af tabellen fremgår det, at koranundervisning er den mest udbredte form for undervisning efterfulgt af islamundervisning, sprogundervisning og lektiehjælp. Det totale tal overstiger 100 %, da de fleste moskeer og foreninger har flere forskellige former for undervisning, f.eks. både koran-, islam- og sprogundervisning.

De forskellige former for undervisning blev overordnet opdelt efter, hvorvidt undervisningen kunne betegnes som kulturundervisning (sprogundervisning og lektiehjælp) eller religiøs undervisning (koranundervisning og islamundervisning).

Sprogundervisning inkluderede modersmålsundervisning i f.eks. tyrkisk, bosnisk, somalisk, arabisk og urdu eller arabiskundervisning af børn med anden etnisk baggrund end arabisk. Således svarede 14 respondenter, at deres elever blev undervist i arabisk, selvom elevernes etniske baggrund ikke var arabisk. Denne form for sprogundervisning kan derfor også klassificeres som værende religiøs undervisning, da motivet for at lære deltagerne arabisk var religiøst. Således blev deltagerne undervist i det arabiske skriftsprog med det formål at kunne læse koranen på originalsproget. Arabisk er det primære sprog, der bliver undervist i. Således havde over halvdelen af de moskeer og foreninger, der udbyder sprogundervisning, undervisning i arabisk. En fjerdedel havde sprogundervisning, der faldt inden for kategorien ”andet”, som primært var undervisning i sprog som urdu og persisk. En femtedel havde undervisning i tyrkisk, mens kun en tiendedel havde undervisning i bosnisk.

Lektiehjælp var også en del af nogle gruppers undervisningstilbud. Man kan diskutere, hvorvidt lektiehjælp egentlig kan kaldes undervisning, da en decideret underviser ofte ikke er til stede, men vi medtog alligevel denne i vores undersøgelse. Lektiehjælp fungerede dels som en hjælp til børn, hvis forældre ikke kunne hjælpe med lektier, dels som et værested eller en fritidsordning (ID12, ID37), hvor børn selv mødte op for at lave lektier. Selvom lektiehjælp (typisk inden for fagene engelsk, historie eller matematik) som sådan ikke er omhandlende ”kultur” i snæver forstand, er denne form for aktivitet (i modsætning til religiøs undervisning) kategoriseret som kulturel undervisning.

Kategorien ”andet” dækker her over de former for undervisning, som ikke umiddelbart kunne kategoriseres. Således havde to af de adspurgte moskeer imamundervisning (ID17, ID53), men i begge tilfælde var deltagerne i undervisningen over 18 år. Et andet eksempel på ”andet” er, hvad nogle af moskeerne kaldte samfundsfag eller integrationsundervisning (ID17, ID20). Ydermere underviste en enkelt moske i dansk statsborgerskab (ID20), altså forberedelse til den danske indfødsretsprøve.

Den religiøse undervisning skal have en vis religiøs karakter med eksempelvis religiøst undervisningsmateriale (*koran, hadith, sunna*), brug af undervisningsformer med religiøs karakter

(*tajwid* og *tafsir*) eller decideret undervisning i islam (hvilket inkluderer islamiske skikke, praksis, ritualer, teologi og ideologi).

Den kan desuden klassificeres enten som koranundervisning eller islamundervisning.

Koranundervisning dækker således over undervisning i koranen. Dette inkluderer både undervisning i at læse koranen på arabisk, undervisning i at recitere koranen på arabisk (*tajwid*) og undervisning i koranens budskab. Koranundervisning skal derfor forstås som en form for basisviden om islam, som er centreret udelukkende om koranen og dennes budskab og forskrifter.

Islamundervisning derimod dækker over undervisning i muslimske skikke og praksis, islamisk teologi, andre religiøse skrifter end koranen (*hadith*, *sunna*, *tafsir*) samt islamisk filosofi, etik og ideologi. Islamundervisning skal derfor forstås som en mere detaljeret og mere krævende undervisning i islam end koranundervisningen kan imødekomme.

Der er en tendens til, at koranundervisning er for børn (5-12 år), mens islamundervisning er for unge (13-18 år), da sidstnævnte ganske simpelt er mere intellektuelt krævende end koranundervisning.

4.3.2 Tidspunkter, længde og hyppighed for undervisning

Hvornår foregår så den religiøse fritidsundervisning?

Tabel 9. Tidspunkter for undervisningen (i procent, n=54)

Eftermiddag	35
Aften	41
Weekend	89
<i>Total</i>	165

Som det ses, er weekender helt overvejende det primære tidspunkt for undervisning. Ni ud af ti af respondenterne havde således undervisning i weekenden, hvilket er på linje med den oprindelige definition af koranskole og religiøs fritidsundervisning, hvor undervisningen primært foregår i weekender. Der var i undersøgelsen ikke nogen tendens til, at bestemte former for undervisning lå

på bestemte tidspunkter. Til gengæld havde en del af moskeerne og foreningerne undervisning på flere forskellige tidspunkter, hvilket det totale tal (der overstiger 100 %) viser.

Tabel 10. Hyppighed af undervisning (i procent, n= 55)

Hver dag	7
2-4 gange om ugen	71
1 gang om ugen	18
1 gang hver 14. dag	4
<i>Total</i>	<i>100</i>

Det overvejende flertal af respondenterne havde undervisning to til fire gange om ugen, oftere to gange om ugen end fire. Kun de meget store moskeer med mange hundrede medlemmer havde undervisning dagligt og ofte forskellige kurser eller fag på forskellige dage og på forskellige niveauer.

Længden af undervisningen varierer ikke mærkbart de forskellige moskeer og foreninger imellem. Således havde al undervisning en varighed på minimum en time og maksimum seks timer. Halvdelen af moskeerne og foreningerne havde undervisning i maksimalt to timer ad gangen, mens en femtedel havde undervisning mellem tre og fire timer. Kun tre havde undervisning i mere end fire timer ad gangen, og i disse tilfælde er der tale om forskellige fag, som lå i forlængelse af hinanden.

Langt de fleste af de adspurgte moskeer og muslimske foreninger har altså undervisning, og størstedelen af denne undervisning er religiøs. Sprogundervisning findes i over halvdelen af de adspurgte moskeer og foreninger, men denne undervisning er ikke altid religiøst orienteret. Religiøs undervisning er enten koranundervisning eller islamundervisning, og religiøs undervisning blandt de muslimske grupper i Danmark foregår primært i weekender – både lørdag og søndag – i lektioner, der oftest varer en til to timer.

4.3.3 Indhold i undervisningen

Dette afsnit vil skitsere det overordnede indhold i undervisningen ud fra respondenternes svar. En detaljeret undersøgelse af undervisningens indhold var ikke en del af denne kortlægning, men interviewguiden indeholdt spørgsmål om undervisningsmateriale og om, hvorvidt der blev undervist i muslimsk praksis og islamisk teologi. Muslimsk praksis forstås her som basisviden om muslimsk praksis, f.eks. i hvordan man beder, hvordan man vasker sig før bøn, de fem søjler, hvordan man fremsiger trosbekendelsen, og hvordan man fejrer muslimske højtider. Islamisk teologi involverer brugen af *tafsir*, et nuanceret studie af islams seks trosartikler,¹⁶ samt studiet af mere avancerede emner som teodice, eskatologi og islamisk filosofi (*kalam*). Muslimsk praksis har altså fokus på *hvordan* (ritualer, recitation etc.), mens teologi har fokus på *hvorfor* (refleksion, analyse etc.).

Fordelingen mellem undervisning i muslimsk praksis og islamisk teologi var som følger. (Det totale tal overstiger 100 %, fordi en del af moskeerne og foreninger havde undervisning i både muslimsk praksis og islamisk teologi).

Tabel 11. Indhold i undervisningen (i procent, n=52)

Muslimsk praksis	89
Islamisk teologi	44
<i>Total</i>	133

Tabel 11 viser, at undervisning i muslimsk praksis er meget mere udbredt end undervisning i islamisk teologi. Således underviser ni ud af ti af de moskeer og foreninger, som har religiøs undervisning, i muslimsk praksis, mens kun lidt under halvdelen underviser i islamisk teologi. Undervisning i islamisk teologi bliver oftere udbudt til unge og voksne, enten fordi niveauet er for højt til børn, eller fordi det bliver vurderet, at det er vigtigere for børn med muslimsk baggrund at lære basal muslimsk praksis eller koranlæsning. Det praktiske element i den religiøse undervisning kom til udtryk på flere forskellige måder. En moske havde således et lille computerlokale, som de brugte til undervisning ved at vise børnene videoer af, hvordan man beder (ID10). En anden moske

¹⁶ Troen på Gud som den eneste gud (*tawhid*), troen på englene (*mala'ika*), troen på Guds skifter (*kutub*), troen på Guds sendebude (*rusul*), troen på dommedag (*qiyama*) og troen på skæbnen (*qadar*).

havde koranrecitation som en del af deres undervisning (ID12). Det vurderes ud fra de indsamlede data, at den religiøse praksis, som undervisningen var fokuseret på, var forholdsvis basale praktiske elementer som f.eks. bøn, afvaskning før bøn, koranlæsning og recitation, fejring af religiøse højtider samt religiøse ritualer. Det praktiske aspekt ses også reflekteret i et basalt kendskab til religionen. For mange respondenter var det vigtigste aspekt ved undervisningen at give børnene en praktisk og basal forståelse for deres religion. Dette vil blive diskuteret yderligere i sektion 4.6, som omhandler formålet med undervisningen.

Ud fra dette konkluderes det, at undervisning i muslimsk praksis er den mest udbredte form for religiøs undervisning til børn og unge blandt de muslimske grupper i Danmark.

Følgende tabel viser distributionen af undervisningsmaterialet anvendt af de muslimske grupper i Danmark. (Det totale tal overstiger 100 %, fordi de fleste respondenter brugte mere end én slags undervisningsmateriale).

Tabel 12. Undervisningsmaterialer (i procent, n=52)

Koran	83
Hadith	48
Sunna	40
Tafsir	40
Andet	33
<i>Total</i>	244

De forskellige typer undervisningsmateriale er valgt ud fra disses generelle status som autoritative inden for islam.¹⁷

Som tabel 12 viser, er koranen det primære undervisningsmateriale i den religiøse undervisning, idet over 80 % af de adspurgte moskeer og foreninger bruger denne i undervisningen. *Hadith* var også forholdsvis udbredt som undervisningsmateriale, idet lidt under halvdelen af de adspurgte

¹⁷ Koranen er således islams hellige skrift åbenbaret direkte fra Gud til profeten Muhammed. *Hadith* er korte beretninger om Muhammeds handlinger og udtalelser i bestemte situationer og regnes sammen med *sira* – de traditionelle biografier om profetens liv – for *sunna*, altså samlingen af profetens sædvane. Koranen, hadith og sunna regnes for de helt essentielle religiøse skifter inden for islam. *Tafsir* er, som nævnt tidligere, avanceret koran-eksegese. Der findes mange forskellige slags *tafsir*, men vi spurgte ind til en overordnet brug af genren.

brugte *hadith* i deres undervisning. 40 % af de adspurgte anvendte *sunna* og *tafsir*, primært henvendt til de ældre deltagere i undervisningen, da specielt *tafsir* vil være for svært at beskæftige sig med for børn (ID2, ID5, ID7, ID11, ID49).

Kategorien ”andet” som undervisningsmateriale dækker over forskelligt materiale, inklusiv foreningens eller moskeens eget undervisningsmateriale lavet på baggrund af de religiøse tekster. Det er f.eks. små historier lavet på baggrund af koranen (ID9), den arabisk lærebog *Alif Ba*, der bruges i den arabiske sprogundervisning (ID17), sufidigte og sufibøger (ID30), almindelige arabiske lærerbøger (ID33), bøger skrevet af islamiske lærde, *uléma*, (ID41) og bøger om studiet af islam (ID73).

Ofte blev flere forskellige materialer brugt i undervisningen, alt efter hvilket alderstrin og niveau deltagerne i undervisningen var på. Som en respondent fra en muslimsk forening i København udtalte: ”Vores undervisning er baseret på Qur’an, profetens udtalelser, muslimske lærdes konsensus samt toplærdes analogislutninger.” (ID61).

Opsummerende kan siges, at undervisning i muslimsk praksis er mest udbredt i den religiøse undervisning i moskeer og muslimske foreninger i Danmark og i et mindre omfang undervisning i islamisk teologi. Ydermere er koranen det primære undervisningsmateriale i forbindelse med religiøs undervisning, mens andre skrifter af religiøs karakter, f.eks. *hadith*, *sunna* og *tafsir*, også bruges i et vist omfang, dog fortrinsvist til de ældre elever.

4.4 Deltagerne i undervisningen

Dette afsnit vil beskæftige sig med deltagerne i undervisningen, hvad deltagernes alder, adskillelse af piger og drenge i undervisningen og antal af deltagere i undervisningen angår.

4.4.1 Alder på deltagere i undervisningen

Den følgende tabel viser fordelingen af deltagere inden for forskellige aldersgrupper.¹⁸ (Det totale tal overstiger 100 %, fordi de fleste af respondenterne har undervisning for mere end én alderskategori).

Tabel 13. Alder på deltagere (i procent, n=55)

5-12 (børn)	98
13-18 (unge)	89
19- (voksne)	58
<i>Total</i>	<i>245</i>

Tabel 13 viser, at næsten alle de grupper, som har undervisning, har undervisning for børn (5-12 år), og ni ud af ti har også undervisning for unge (13-18 år). Lidt over halvdelen har også undervisning for voksne (19- år).

Religiøs undervisning for børn er altså det mest udbredte, mens tallet falder lidt for de ældre aldersgrupper. Dette kan skyldes, at det er sværere at fastholde de unge i at komme til undervisningen, et aspekt, som også blev nævnt af flere informanter.

Alderen på deltagerne i undervisningen kan ses i sammenhæng med kategorien etnicitet i følgende tabel.

Tabel 14. Alder i undervisningen i relation til etnicitet (i procent)

	Tyrkisk (n=23)	Bosnisk (n=10)	Somalisk (n=11)	Arabisk (n=28)	Andet (n=31)
Kun børn	4	30	9	7	7
Kun unge	0	0	0	0	0
Børn + unge	22	30	36	32	29
Kun voksne	0	0	0	4	3
Alle aldre	74	40	55	57	61
<i>Total</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

¹⁸ Aldersgrupperne er ikke defineret af grupperne selv, men er konstrueret til analysen. Voksen-kategorien er medtaget for perspektiveringens skyld.

Tabel 14 viser alderen på deltagerne i undervisning sammenholdt med den overvejende etnicitet i moskeerne og foreningerne. Tabellen skal læses sådan, at hos de tyrkiske moskeer og foreninger har 4 % udelukkende undervisning for børn, 22 % har udelukkende undervisning for børn og unge, ingen har udelukkende undervisning for voksne, og 74 % har undervisning for alle aldersgrupper. På samme måde læses tabellen i forbindelse med de øvrige etniciteter.

Undervisning for alle aldersgrupper er altså mest udbredt blandt alle etniske grupper, men er mest markant afspejlet hos de tyrkiske moskeer og foreninger. Undervisning for børn og unge er næstmest udbredt efterfulgt af undervisning udelukkende for børn (især afspejlet hos bosniere). Undervisning udelukkende for voksne forekommer kun i mindre omfang og slet ikke hos tyrkiske, bosniske og somaliske moskeer og foreninger.

4.4.2 Kønsopdeling i undervisningen

Tabel 15 viser fordelingen af kønsopdeling i undervisningen.

Tabel 15. Kønsopdeling (i procent, n=54)

M/K sammen	74
M/K adskilt	26
<i>Total</i>	<i>100</i>

Som det ses, underviser 74 % af respondenterne piger og drenge sammen, mens 26 % underviser dem adskilt. I nogle tilfælde bliver de undervist sammen indtil 13-årsalderen og herefter adskilt, ligesom mænd og kvinder ofte er adskilt ved undervisning for voksne. Dette var f.eks. tilfældet i en arabisk moske, hvor mænd og kvinder sad i det samme lokale, men var adskilt af et stort forhæng, der hang i midten af rummet. Informanten gjorde her opmærksom på, at adskillelsen ikke kun var religiøst begrundet, men også ansporet af studier, der dokumenterer bedre indlæring ved kønsopdeling (ID29).

En del af moskeerne og foreningerne har kønsopdelt undervisning for de unge, men ikke for børn. Informanten fra en stor tyrkisk moske i Jylland forklarede kønsopdelingen efter 15-årsalderen med, at man som teenager havde spørgsmål om emner, som man ofte ikke var interesseret i at spørge om foran det andet køn (ID10).

En anden stor tyrkisk moske i Jylland havde derimod kønsopdelt undervisning for alle aldre, også små børn. De havde en kvindelig lærer, som varetog undervisningen for piger, mens imamen foretog undervisningen for drenge (ID12).

Hvad etnicitet og kønsfordeling i undervisningen angår, gør følgende sig gældende: Alle bosniske, 68 % af de tyrkiske, 60 % af de somaliske, 72 % af de arabiske moskeer og foreninger samt 86 % af ”andet”-kategorien underviser piger og drenge sammen. Der er således også en forskel på etnicitet, da kønsopdelt undervisning er mest udbredt blandt de somaliske og tyrkiske moskeer og foreninger, mens de bosniske foreninger ikke har kønsopdelt undervisning overhovedet.

Ud fra undersøgelsen konkluderes det, at kønsopdeling ikke er specielt udbredt blandt undervisningen i de muslimske grupper i Danmark. I de tilfælde hvor undervisningen er kønsopdelt, er det primært de unge (15-18 år) eller de ældre (19- år), der er opdelt. Dette er interessant, da vi ved undersøgelsens start gik ud fra, at en forholdsvis stor del af den religiøse undervisning ville være kønsopdelt i overensstemmelse med generel islamisk praksis, hvor mænd og kvinder ofte er opdelt ved religiøse ritualer som f.eks. bøn. Umiddelbart er det svært at vurdere, hvorfor den religiøse undervisning ikke er udpræget kønsopdelt, men det skønnes, at det kan skyldes en indflydelse fra det danske samfund, hvor kønsopdeling ikke er udpræget. De muslimske grupper i Danmark vil åbenlyst blive påvirket af det danske samfund, og den manglende kønsopdeling kan skyldes denne påvirkning.

4.4.3 Antal af deltagere i undervisningen

Antallet af deltagere i undervisningen varierer de forskellige moskeer og foreninger imellem, og samtidigt er det svært at få et præcist tal over, hvor mange der faktisk deltager i undervisningen. Derfor skal tallene i dette afsnit ikke tages som endegyldige, men snarere som et billede på udbredelsen af religiøs fritidsundervisning hos de muslimske grupper. Tallene er beregnet ud fra de oplysninger, som vi har fået gennem vores interviews, men i flere tilfælde havde moskeerne og

foreningerne ikke præcise tal over, hvor mange børn og unge der deltog i deres undervisning. Da deltagerobservation i undervisningen ikke har været en del af denne undersøgelses metode, har vi heller ikke kunnet konkludere, om de oplysninger, vi har modtaget fra vores respondenter, har været et repræsentativt billede på den virkelige situation. På trods af disse problemstillinger kan vi dog opstille nogle generelle tal og tendenser ud fra de indsamlede oplysninger.

Der er en klar tendens til, at jo større en moske eller muslimsk forening er, desto flere børn og unge deltager i deres undervisning. Således varierer antallet af deltagere per uge fra otte deltagere i en lille bosnisk moske i Jylland (ID40) til 300 deltagere i en stor arabisk moske i København (ID29). Hvis en moske eller forening har mange medlemmer, vil deltagerne i undervisningen således være tilsvarende højt.

Hvad etnicitet angår, er der en tendens til, at bestemte etniske kategorier har et højere deltagerantal per uge end andre.

Tabel 16. Deltagere per uge i gennemsnit opdelt efter etnicitet (absolutte tal)

Tyrkisk (n=20)	Bosnisk (n=9)	Somalisk (n=9)	Arabisk (n=22)	Andet (n=27)
69	28	66	73	74

Tabel 16 viser, at de tyrkiske moskeer og foreninger i gennemsnit har 69 deltagere i undervisning om ugen, de bosniske 28, de somaliske 66, de arabiske 73 og kategorien ”andet” 74. Fire ud af fem etniciteter er på omtrent det samme niveau, mens de bosniske grupper har et markant mindre antal – faktisk halvt så mange – deltagere i undervisningen end de andre etniske kategorier. Dette skyldes umiddelbart, at de bosniske moskeer og foreninger ofte er små og ikke har udpræget mange medlemmer. De arabiske moskeer, derimod, er generelt større og tiltrækker flere deltagere til undervisning, fordi personer med mange forskellige etniske baggrunde kommer i moskeerne grundet det arabiske sprog. Det samme gør sig gældende for kategorien ”andet”.

Vi valgte at spørge ind til deltagerantal om ugen, da det blev vurderet, at dette ville give det mest præcise billede af, hvor mange børn og unge der deltager i religiøs undervisning i de muslimske moskeer og foreninger i Danmark. Åbenlyst vil der i nogle uger komme flere deltagere til

undervisningen end i andre uger, f.eks. i forbindelse med/på grund af skoleferier eller religiøse højtider, men tallene vurderes stadig som værende et nogenlunde præcist billede på udbredelsen af undervisning.

Ud fra de indsamlede data vurderes det, at omkring 2.839 børn og unge om ugen deltager i undervisning hos de 45 moskeer og foreninger, som har svaret på spørgsmålet om deltagere per uge. Gennemsnitligt betyder dette, at 63 børn og unge per moske eller forening deltager i undervisning om ugen.

Siden vi i undersøgelsen har haft kontakt med lidt over halvdelen af de muslimske grupper i Danmark, og fordi det i undersøgelsen er blevet vurderet, at omkring 80 % af de muslimske grupper har undervisning, vil dette betyde, at omkring 100 ud af de 125 muslimske grupper i Danmark har undervisning. Hvis dette tal herefter sættes sammen med det gennemsnitlige tal for deltagere per uge i undervisning (63), er der således 6.300 deltagere i undervisning per uge fordelt på 100 moskeer og muslimske foreninger. Dette tal er selvfølgelig ikke præcist, men giver stadig et nogenlunde indblik i udbredelsen af religiøs undervisning blandt de muslimske grupper i Danmark.

Der findes ingen præcise tal over, hvor mange børn og unge med muslimsk baggrund der i øjeblikket bor i Danmark, men på grundlag af tal fra Dansk Statistik skønnes det, at der er ca. 55.000 børn og unge mellem 5 og 18 år med muslimsk baggrund i Danmark,¹⁹ og at altså lidt mere end 10 % af disse deltager i religiøs undervisning i en given uge. Da ikke alle deltager i undervisning hver uge eller følger undervisning i hele perioden, hvor de er mellem 5 og 18 år, vil antallet af børn og unge, der har fulgt undervisning, være højere.

Spørges der ind til, hvorvidt undervisningsdeltagelsen har været stigende de sidste par år, gives følgende responser:

¹⁹ Tallet fra Dansk Statistik er beregnet ud fra generelle statistikker over indvandrere og efterkommere i Danmark. Danmarks Statistik beregner ikke deres statistikker over befolkningsgrupper ud fra religion, og derfor er tallet fundet ved at udregne, hvor mange indvandrere og efterkommere der kommer fra lande, hvor befolkningen primært er muslimer, f.eks. Tyrkiet, Somalia og de arabiske lande. Denne udregning er dog problematisk, siden Dansk Statistik ikke tager hensyn til, hvor stor en procentdel af de personer, der kommer fra muslimske lande, rent faktisk er muslimer, og ydermere, fordi efterkommere af tredje generation ikke bliver medregnet.

Tabel 17. Undervisningsdeltagelse (i procent, n=47)

Stigende	57
Faldende	13
Konstant	30
<i>Total</i>	<i>100</i>

Som tabel 17 viser, svarede over halvdelen af respondenterne, at deltagelse i deres undervisning havde været stigende de sidste par år. Kun 13 % sagde, at undervisningsdeltagelsen havde været faldende, mens 30 % sagde, at den havde været nogenlunde konstant. Den stigende undervisningsdeltagelse skyldes ifølge respondenterne forskellige grunde. For eksempel kan en ny imam i en forening være mere populær end den tidligere imam, hvilket fører til øget deltagelse både til fredagsbønnen og til undervisningen (ID10, ID17, ID33, ID34). En enkelt tyrkisk moske i Jylland havde nyligt ansat en kvindelig imam til at stå for undervisningen af kvinder, hvilket havde fået flere piger og kvinder til at møde op til undervisningen (ID11). Ydermere nævnte en del af respondenterne, at den øgede undervisningsdeltagelse ganske enkelt skyldes, at moskeen eller foreningen havde fået flere medlemmer, og/eller at flere danske konvertitter var begyndt at komme til undervisningen (ID29, ID41).

Den faldende undervisningsdeltagelse blev ofte forklaret med faldende medlemstal i en forening.

Opsummerende kan det konkluderes, at næsten alle adspurgte grupper har undervisning for børn og unge og lidt over halvdelen for voksne. Kønsopdeling i undervisningen er ikke mærkbart udbredt, idet tre ud af fire respondenter underviser piger og drenge sammen. Antallet af deltagere i undervisningen er meget spredt, fra otte til 300 deltagere per uge, og gennemsnitlig deltager 63 børn og unge i religiøs undervisning per uge. Generelt er der en tendens til, at undervisningsdeltagelsen er stigende.

4.5 Underviseren

Dette afsnit omhandler underviseren i den religiøse undervisning. Der er spurgt ind til dennes baggrund, uddannelse, sprog og ophold i Danmark.

Tabel 18. Underviseren (i procent, n=53)

Imam	72
Lærer	6
Andet	23
<i>Total</i>	<i>101</i>

Tabel 18 viser, at det overvejende er imamen, der underviser i moskeerne og foreningerne, idet tre ud af fire angav dette. Kun 6 % havde en lærer til at varetage undervisningen, og dette var primært sprog- og kulturundervisning, specielt undervisning i dansk.²⁰

Kategorien ”andet” dækker her over mange forskellige slags undervisere med mange forskellige baggrunde: I en stor arabisk moske i København er én af underviserne en dansk læge uddannet på et universitet i Danmark med et stort kendskab til islam (ID29). En marokkansk moske i København bruger personer med gode arabiske og pædagogiske kundskaber som undervisere og har ydermere et krav om minimum studentereksamen, samt at underviseren kan tale flydende dansk og har kendskab til dansk kultur og danske værdier (ID33). En somalisk forening i Jylland bruger frivillige undervisere fra foreningen, som generelt er højtuddannede fra danske eller udenlandske universiteter eller seminarer. Denne forening har f.eks. en dansk universitetsuddannet kvinde til at undervise børnene i dansk i det omfang, de har problemer med sproget. Hvad den religiøse undervisning angår, forklarede en repræsentant fra den somaliske forening, at ”Alle der kommer i foreningen kan jo i teorien undervise i koranen, da de er muslimer og kender budskabet.” (ID45). En del moskeer og foreninger bruger frivillige undervisere med mange forskellige baggrunde, alt fra elektrikere (ID40) til forældre eller frivillige i foreningen (ID48, ID51, ID52, ID54) eller ganske simpelt den person, der ved mest om islam (ID37, ID30).

Imamerne, der ofte varetager undervisningen, er generelt højtuddannede fra universiteter, primært uden for Danmark. Tre ud af fire af imamerne er således uddannet ved universiteter i udlandet. Udvælgelsen af imamer til moskeerne i Danmark varierer meget fra moske til moske, men der findes én overordnet forening, som har en meget specifik procedure for udvælgelsen af imamen, nemlig Dansk Tyrkisk Islamisk Stiftelse (Diyanet).

²⁰ Fem ud af de 51 respondenter, der har sprogundervisning, har undervisning i dansk (ID20, ID34, ID45, ID57, ID66).

Alle Diyanets moskeer og kulturforeninger (ca. 30 fordelt over hele landet) bruger den samme procedure. Diyanet er et godkendt trossamfund i Danmark (siden 2006), og alle trossamfund under den overordnede paraplyorganisation er ligeledes godkendte. Alle godkendte trossamfund kan få en religiøs forkynder til Danmark på det såkaldte forkyndervisum, hvis denne person opfylder visse betingelser,²¹ og denne kan herefter være i landet i maksimalt fire år. Kulturforeninger og moskeer, som er medlemmer af Diyanet, retter henvendelse til Diyanet, hvis de ønsker en imam. Diyanet kontakter herefter den tyrkiske ambassade i Danmark, som finder en passende imam i Tyrkiet og udsender denne. Alle imamer, der kommer fra Tyrkiet, er universitetsuddannede, og mange har en ph.d.-grad. Alle imamer udsendt af Diyanet skal gennemføre et toårigt kursus i eksempelvis demokrati, ytringsfrihed, samfundsfag og engelsk, og hvis de består disse fag, kan de blive udstationeret i forskellige lande i Europa. Diyanet mener ikke, at de tyrkiske imamer må blande sig i politik, samtidig med, at de prioriterer, at imamen er vestligt orienteret og interesseret i at arbejde med integration i det land, denne udsendes til.

Generelt er der en tendens til, at både de godkendte og ikke-godkendte trossamfund har imamer som undervisere. Hos de godkendte trossamfund kan imamen opholde sig i Danmark på det såkaldte forkyndervisum i op til fire år. De ikke-godkendte grupper derimod kan højst have en imam fra udlandet i Danmark i tre måneder på turistvisum, og deres imamer er derfor i højere grad enten danske statsborgere, der har fået varig opholdstilladelse af anden grund, eller imamer, der kun er i Danmark i maksimalt tre måneder.

Sprogligt kommer underviserens baggrund også til udtryk. De tyrkiske imamer anvender primært tyrkisk som undervisningssprog. Således underviser 19 ud af 34 respondenter på tyrkisk. I alle disse tilfælde er underviseren imam i en af Diyanets moskeer eller kulturforeninger. 10 ud af 34 respondenter underviser på dansk. Dansk er specielt udbredt i de større moskeer og foreninger, hvor der kommer mange forskellige etniciteter, og hvor dansk derfor bliver fællessproget. De resterende fem moskeer og foreninger underviser på arabisk.

Flere af respondenterne udtrykte et ønske om en officiel imamuddannelse i Danmark, der afspejler den uddannelse, som imamer gennemgår i udlandet – dette, fordi mange moskeer og foreninger foretrak at have en højtuddannet imam som samtidig kunne dansk og havde kendskab til det danske samfund. Specielt i forbindelse med undervisningen syntes dette at være en prioritet, da flere

²¹ Personer, som kan opnå forkyndervisum, skal have en relevant uddannelse, ikke udgøre en trussel for det danske samfund og ikke ligge det danske samfund økonomisk til last under opholdet (Udlændingeloven § 9f).

respondenter sagde, at det var mere relevant for børnene at lære om, hvad det vil sige at være muslim i Danmark. To af vores respondenter angav at have en form for imamuddannelse tilknyttet deres moske (ID17, ID53), mens mange af respondenterne lagde vægt på vigtigheden af at få oprettet en officiel imamuddannelse i Danmark, der både afspejler den islamiske tro og det danske samfund.

Imamen er således i udpræget grad den person, der står for den religiøse undervisning i de danske muslimers moskeer og foreninger. Denne har ofte en universitetsuddannelse fra universiteter i udlandet. I de godkendte trossamfund er imamen ofte i Danmark på forkyndervisum, mens imamer blandt de ikke-godkendte trossamfund enten er danske statsborgere eller opholder sig i Danmark på et tremåneders turistvisum.

4.6 Formålet med undervisningen

Den sidste del af undersøgelsen omhandler formålene med den religiøse undervisning. I vores interviewguide spurgte vi ind til, hvad formålet var med den religiøse undervisning – dette for at danne os et generelt billede af respondenternes motiver for at udbyde religiøs undervisning. Baseret på udsagn fra respondenterne fra moskeerne og foreningerne er de forskellige formål med undervisningen blevet typologiseret og komprimeret til følgende syv kategorier. Formålet med undervisningen er at

- 1) læse koranen/lære arabisk for at kunne læse koranen
- 2) lære deltagerne muslimsk praksis
- 3) lære deltagerne islamisk teologi
- 4) lære deltagerne om kultur, ophav og/eller modersmål
- 5) lære deltagerne om Danmark og integration
- 6) lære deltagerne moral og etik
- 7) lære deltagerne om deres religion.

Den første kategori dækker over, at formålet med undervisningen primært er enten at lære eleverne at læse koranen eller at lære eleverne at læse arabisk med det formål at kunne læse koranen. Det rent sproglige er altså ikke det primære formål, men derimod den måde, hvorpå et kendskab til den primære religiøse tekst i islam (koranen) opnås. Koranlæsning har således traditionelt set været et af

de primære formål med koranskoler og religiøs undervisning blandt muslimer, både i den mellemøstlige verden og i Vesten (Maréchal 2003, 29). Mange respondenter udtrykte, at dette var det primære formål med deres undervisning, f.eks. ved at svare: ”En muslim skal læse koranen.” (ID2, ID3, ID19) eller: ”Man skal læse koranen når man er muslim, det er tradition og en pligt” (ID34).

Den anden kategori dækker over undervisningens relation til muslimsk praksis. I denne kategori er det således det rent praktiske i forbindelse med religionen, der er omdrejningspunktet. Kategorien kommer til udtryk i udsagnet, at deltagerne skal ”... lære deres religion og religiøse praksis bedre at kende” (ID1), eller når respondenter mere specifikt svarede, at undervisningens formål var at lære deltagerne ”... *namaz* (hvordan man beder) så de selv kan praktisere den.” (ID6).

Den tredje kategori relaterer undervisningen til islamisk teologi, udtrykt f.eks. i dette udsagn, hvor respondenter svarer på, hvad de primære formål med undervisningen er: ”Bøn, de fem søjler, muslimske skikke og praksis, islamisk teologi, etik og filosofi. For at blive et godt menneske.” (ID28). Denne specifikke respondent nævner også muslimsk praksis samt moral og etik og vil derfor også komme i kategori to (muslimsk praksis) og seks (moral og etik). Dette er således et eksempel på, at en respondents udsagn falder i flere kategorier, hvilket ofte var tilfældet.

Den fjerde kategori relaterer undervisningens formål til læring om kultur, ophav og tradition, inklusiv modersmål. Denne kategori er åbenlyst forbundet med sprogundervisning, idet 26 ud af de 33 respondenter med sprogundervisning også tillagde undervisningens formål at lære eleverne om kultur, ophav og modersmål. Grænsen mellem kultur og religion er dog ikke så stringent, da sprogundervisning også kan være religiøst begrundet, idet 23 ud af de samme 33 respondenter med sprogundervisning beskrev formålet med arabisk undervisning at lære eleverne arabisk, så de kan læse koranen, f.eks.: ”Formålet med undervisningen er at give børnene en religiøs og kulturel ballast” (ID37), ”Formålet er at lære børnene om bosnisk-muslimsk sprog og kultur” (ID40) og ”Formålet er at kunne læse og skrive arabisk. Ad den vej lærer børnene om den arabiske muslimske kultur.” (ID52).

Den femte kategori relaterer undervisningsformålet til læring om Danmark, danske værdier og om integration. Denne specifikke kategori var aldrig det eneste formål med undervisningen, men blev imidlertid nævnt af flere respondenter som en motivationsfaktor, f.eks.: ”Undervisningen handler om at holde de unge fra at komme ud i noget skidt og det handler derfor om hvordan man skal

opføre sig i det danske samfund. Med henblik på at passe på vores børn og sørge for at de bliver godt integreret.” (ID24). Kategorien ses også reflekteret i denne respondents svar: ”Vi underviser for at forstærke børnenes kendskab til deres kultur og religion og for at lære dem at respektere det folkesystem de bor i.” (ID31). Denne respondent udtrykker, at formålet med undervisningen både er kulturelt (kategori fire), religiøst (kategori syv) og centeret om integration (kategori fem).

Den sjette kategori dækker over, at formålet med undervisningen primært er moralsk og etisk dannelse af eleverne. Dette kommer f.eks. til udtryk på følgende måde: ”Motivationen for undervisningen er, at lære børnene og de unge at være et godt menneske” (ID10), og ”Undervisningen er alment dannende og skaber islamisk identitet i det danske samfund, som skaber gode, integrerede borgere, der bidrager til samfundet på lige fod med andre borgere.” (ID69, ID70, ID71, ID72). Den sidste udtalelse vil således være i kategori seks (moral og etik), men også kategori fem (integration).

Den syvende kategori relaterer mere direkte til religion. Selvom den overlapper en del med flere af de andre kategorier, er den medtaget, fordi flere respondenter specifikt gav denne grund som formålet med deres undervisning. Kategorien dækker over en generel forståelse for islam, altså at eleverne lærer om deres religion, men hvor praksis, teori eller etiske forskrifter ikke er det primære formål. At lære om sin religion handler i denne kategori meget simpelt om at lære om forskellige aspekter ved islam, som ikke nødvendigvis står i koranen, har en praktisk eller teoretisk vinkel eller er centreret om etiske forskrifter. Denne kategori ses i følgende svar fra forskellige respondenter, som blev spurgt, hvorfor de havde religiøs undervisning: ”For at børnene kan lære religion at kende. Det er vigtigt for deres hverdag – det betyder alt” (ID5) og ”For at oplyse deltagerne om deres egen tro” (ID9).

Fordelingen af undervisningsformål inden for disse kategorier er illustreret ved nedenstående tabel. Da der er tale om idealtype-inddelinger, vil der naturligvis være overlap, som også det totale tal viser.

Tabel 19. Formål med undervisningen (i procent, n=50)

Koran/arabisk	70
Muslimsk praksis	70
Islamisk teologi	30
Kultur/ophav/mod.	68
DK/integration	44
Moral/etik	34
Religion	78
<hr/>	
Total	394

Tabellen viser, at det mest udbredte formål med undervisningen er at lære eleverne om deres religion (78 %), efterfulgt af muslimsk praksis og koranlæsning (begge 70 %), fulgt af motivationen til at lære eleverne kultur, ophav og modersmål (68 %). De tre mindst udbredte formål er at lære eleverne om Danmark og integration (44 %), moral og etik (34 %) og islamisk teologi (30 %).

Der er således en tendens til, at udbyderne ser formålet med undervisningen centreret omkring en forholdsvis grundlæggende indføring i aspekter af religion og religiøs praksis, herunder basalt kendskab til koranen og islam. At mere nuancerede aspekter som etik og teologi er mindre prioriteret hænger formentligt sammen med disses højere krav til deltagerne og dermed mindre relevans for den her undersøgte gruppe af børn og unge. Det er desuden mærkbart, at lidt under halvdelen af de muslimske grupper med religiøs undervisning er opmærksomme på integration og forsøger at imødekomme de problematikker, der er forbundet med det at leve i Danmark.

Der er i den religiøse fritidsundervisning altså fokus på den praktiske religiøsitet i højere grad end fokus på teologiske, etniske/kulturelle (med hensyn til oprindelseslandet) og danske aspekter. Det vurderes, at dette også hænger sammen med, at undervisning i muslimsk praksis var langt mere udbredt end undervisning i islamisk teologi som tidligere beskrevet. Hvor nyttigt det end kan være at have analytiske distinktioner mellem f.eks. religion og kultur, skal det dog også understreges, at sådanne idealtyper ikke er afspejlet i den empiriske virkelighed, specielt ikke hvad angår de muslimske grupper i Danmark, hvor kultur og religion ofte ikke er adskilte begreber, men i stedet den aktuelle virkelighed.

Ovenstående kategorier er også med til at understrege, at de opstillede typologiseringer og begrebskonstruktioner er langt mere komplicerede og mindre afgrænsede i virkeligheden. F.eks. har kun seks ud af de 50 respondenter angivet kun ét formål med undervisningen, og ni har angivet

samtligede opstillede kategorier. Det er derfor svært at komme med nogle generelle konklusioner om formålet med den religiøse undervisning. Som illustration af disse udbredte tendenser til en mere nuanceret og mangefacetteret undervisningsmotivation følger der dog her nogle ganske repræsentative uddrag fra interviews, som beskriver de forskellige formål med undervisningen og viser respondenternes egne opfattelser:

En informant fra en tyrkisk moske i Jylland forklarede, at det primære formål med undervisningen for børnene var opnåelse af standardviden om islam og kompetencer til at læse koranen. Fokus var også opfyldelse af behovet hos de unge for forståelse af deres religion og oprindelige kultur, men også af det land, som de bor i nu (ID11).

Det samme blev udtrykt hos en anden tyrkisk moske i Jylland, hvor respondenterne forklarede, at formålet med undervisningen både var religiøst og kulturelt. Religiøst, fordi der blev lagt vægt på muslimsk praksis, og kulturelt, fordi børnene også blev undervist i deres oprindelige tyrkiske kultur og i, hvordan denne kultur kunne forenes med den danske kultur (ID12).

En somalisk forening i Jylland havde mange forskellige former for undervisning, heriblandt både lektiehjælp, modersmålsundervisning i arabisk og somalisk samt koranundervisning. Informanten forklarede, at koranundervisning ikke var decideret religionsundervisning, men ”mere generelt om hvad der står i koranen”. Undervisningen inkluderede desuden et moralsk aspekt (”opdragelse”) og et integrationsaspekt, da faget også beskæftigede sig med, hvordan man skulle opføre sig i det danske samfund. Faget søgte således at integrere læring i såvel muslimsk-somalisk som dansk kultur (ID45).

Samme perspektiv gjorde sig gældende hos en muslimsk forening i København. Informanten forklarede, at motivationen for at udbyde undervisningen havde flere aspekter, inklusiv ”... at udbrede kendskabet samt forståelsen til den islamiske kultur, at viderebringe information om islam og den arabiske kultur til det danske samfund, samt at vejlede til en positiv integration i det danske samfund ved at bygge en bro mellem den arabiske og den danske kultur og forebygge segregation og isolation.” (ID61).

En informant fra en marokkansk moske i København fortalte om undervisningen: ”Hovedformålet er, at den nye generation bibeholder kontakten med deres oprindelsesland. Vi anser dem for at være ambassadører for Marokko, så det er vigtigt at de giver et godt indtryk af deres land, og at de praktiserer en moderat islam, altså en islam som accepterer andre. Vi søger også at medvirke til at

børnene bliver velintegrerede i det danske samfund. De skal vide, at de er muslimer, men de skal også vide at gå på kompromis. De skal respektere den danske kultur og det danske samfund, som har modtaget dem, uden nogensinde at glemme deres oprindelse.” (ID67).

Samme synspunkt kom til udtryk i en arabisk forening i Jylland: ”Vi mener, at det er vores pligt at deres religion (de muslimske børn) fortsætter i Danmark, og muslimer der opvokser i Danmark skal kende deres religion og kultur og være gode og integrerede borgere, men de skal have deres identitet med.” (ID58).

Et sidste eksempel understreger den ganske udbredte selvforståelse blandt informanterne i de muslimske moskeer og foreninger, at det tætte bånd mellem kultur og religion overskrider den analytiske skelnen mellem disse: ”Formålet med undervisning er både religiøst og kulturelt – de to ting kan jo ikke skilles ad for os.” (ID48).

Opsummerende kan det derfor konkluderes, at formålet med den religiøse undervisning er mangesidet og kompliceret at afdække. Da denne undersøgelse primært var kvantitativ og søgte at afdække generelle og statistiske aspekter, vil vurderingen af formålet med undervisningen også reflektere dette. De forskellige udsagn fra respondenterne er medtaget for at vise den mangfoldighed og kompleksitet, som også er afspejlet i analysen. Generelt vurderes det, at formålet med undervisningen kan inddeles i syv overordnede kategorier, som dog ofte overlapper. Ydermere konkluderes det, at netop den mangfoldighed og kompleksitet, der er afspejlet både i de forskellige kategorier og i respondenternes udsagn, afspejler den aktuelle og empiriske virkelighed.

4.7 De muslimske friskoler

Som tidligere nævnt blev 19 ud af de 21 registrerede muslimske friskoler i Danmark interviewet. Formålet med at kontakte de muslimske friskoler var at undersøge, hvorvidt disse tilbød religiøs fritidsundervisning ud over den normale religionsundervisning, som alle folkeskoler og friskoler i Danmark udbyder.

Ud af de 19 interviewede friskoler sagde ingen, af de havde religiøs undervisning ud over den normale religionsundervisning, som alle folkeskoler og friskoler i Danmark tilbyder. Det vil sige, at den religionsundervisning, som friskolerne udbyder, ligger inden for normal skoletid og i alle tilfælde omhandlede forskellige religioner og ikke kun islam. Godt halvdelen af skolerne sagde dog

i interviewene, at de havde et større fokus på islam end på de andre religioner for at give deres elever en ballast, hvad deres religiøse og kulturelle arv angår.

18 ud af de 19 interviewede friskoler havde modersmålsundervisning/sprogundervisning i enten tyrkisk, arabisk, urdu eller somalisk, og denne undervisning foregik ofte uden for normal skolegang. Modersmålsundervisningen var i alle tilfælde dog kun sprogundervisning uden religiøse elementer. Koranen blev f.eks. ikke benyttet til arabiskundervisning, men derimod almindelige arabiske lærebøger. Derfor er denne sprogundervisning heller ikke en del af denne undersøgelse.

Kun én af de muslimske friskoler lånte deres lokaler ud til religiøs fritidsundervisningen, nemlig en friskole, som har en lille moske tilknyttet skolen, som er omtalt andetsteds i nærværende undersøgelse.

I denne undersøgelse er vi gået ud fra, at den information, vi har fået fra vores respondenter, repræsenterer den faktuelle situation. Vi havde dog inden undersøgelsens start en forventning om, at i hvert fald en del af de muslimske friskoler i Danmark udbød en eller anden form for religionsundervisning ud over den normale skolegang – dette baseret på informationer fra andre respondenter samt kendskab til miljøet. Derfor skal det ikke afvises, at nogle af de interviewede friskoler faktisk tilbyder religiøs fritidsundervisning på trods af, at de sagde det modsatte i interviewene. Dog har vi i denne undersøgelse – grundet dels den forholdsvis korte periode og dels, at kortlægningen af moskeerne og de muslimske foreninger blev vægtet højere – ikke haft mulighed for yderligere at undersøge de muslimske friskoler.

5 Konklusion

Formålet med nærværende undersøgelse var at kortlægge religiøs fritidsundervisning for børn og unge blandt muslimske grupper i Danmark. Inden for den primært kvantitative dataindsamling har organisatoriske rammer, teologiske baggrunde, underviseres profiler samt undervisningstype og -formål været fokus for analyse. Materialet blev indsamlet ved interviews med repræsentanter fra godkendte og ikke-godkendte trossamfund samt de muslimske friskoler og endvidere perspektiveret med besøg og kvalitative interviews hos flere af disse grupper.

Ingen ved præcist, hvor mange muslimske grupper, der findes i Danmark, idet kun de godkendte muslimske trossamfund er registreret. Antallet af både godkendte og ikke-godkendte muslimske trossamfund i Danmark estimeres ud fra denne undersøgelse til at være omkring 125, og trods en relativt kort projektperiode lykkedes det at få interviewet 73 eller mere end halvdelen af grupperne. Dette giver basis for generaliseringer om religiøs fritidsundervisning hos moskeer og muslimske foreninger i Danmark. Det samme gør den kendsgerning, at de interviewede gruppers fordeling på status som trossamfund, religiøst tilhørsforhold, etnisk baggrund og geografisk placering er i overensstemmelse med den nationale fordeling. Således var fire ud af fem af de interviewede grupper sunnimuslimere (og den sidste femtedel var shiamuslimere og alevimuslimere), lidt over halvdelen var godkendte trossamfund, forskellige etniciteter var bredt repræsenteret, og den geografiske fordeling var i overensstemmelse med den aktuelle geografiske placering af moskeer og muslimske foreninger i Danmark.

Etnicitet er et aspekt, hvorom megen minoritetsreligion er fokuseret. Sprog og kultur er da også vigtige parametre for de muslimske grupper, og i flere tilfælde er etnisk homogenitet ofte resultatet, når f.eks. sproget i en moske kun forstås af personer fra et afgrænset sprogområde. Undersøgelsen startede således med en forholdsvis afgrænset forståelse og kategorisering af etnicitet og etniske grupper, men det viste sig igennem dataindsamlingen, at de opstillede etniske kategorier ikke repræsenterede den empiriske virkelighed. Tværtimod viste det sig, at flere moskeer og muslimske foreninger således havde mange etniske grupper som deltagere, især de moskeer, der har arabisk som primært sprog. Dette tyder på, at etnisk afgrænsning søges overskredet ved at fokusere på ”trans-etnisk” religiøsitet, hvor det at være muslim er den primære identitetsmarkør, mens etnisk baggrund er mindre relevant. Ydermere kan denne tendens til mangel på etnisk homogenitet også ses som et udtryk for, at den muslimske befolkning i Danmark over tid bliver mindre opmærksom på sine etniske ophav, idet identiteten som dansker bliver mere udpræget. Således var der i

undersøgelsen også en tendens til, at moskeer og muslimske foreninger, der havde undervisning på dansk, tiltrak et både større og bredere publikum med mange forskellige etniske baggrunde.

Undervisning udbydes af 83 % af de undersøgte moskeer og muslimske foreninger, primært i weekenden i lektioner af typisk en til to timers længde. Dette betyder, at omkring fire ud af fem moskeer og muslimske foreninger i Danmark udbyder undervisning, inklusiv sprogundervisning, lektiehjælp, koranundervisning og islamundervisning. Mens flere aspekter af kultur og almindelse også er del af undervisningen, f.eks. i form af sprogundervisning, er religion ofte det primære emne i denne undervisning. Koranundervisning viste sig således at være den mest udbredte form for undervisning, efterfulgt af islamundervisning og sprogundervisning. De fleste moskeer og muslimske foreninger havde dog både sprogundervisning og koran- og islamundervisning. Koranundervisning inkluderer undervisning i forskellige aspekter af koranen, lige fra selve det klassiske arabiske skriftsprog til religiøse forskrifter om praksis. Religiøs undervisning er mest udbredt for børn (5-12 år) i form af koranundervisning, mens islamundervisning primært er for unge (13-18 år).

Undervisningens indhold er primært koncentreret omkring muslimsk praksis og mindre centreret omkring islamisk teologi. Således blev det konkluderet, at undervisning i muslimsk praksis, f.eks. hvordan man beder, siger trobekendelsen og fejrer religiøse højtider, er den primære undervisning for børn og unge med muslimsk baggrund i Danmark. Ligeledes vidste undersøgelsen, at det at give børnene en basal og praktisk viden om deres religion var det primære aspekt ved den religiøse undervisning. Koranen var det primære undervisningsmateriale til den mere grundlæggende, religiøse undervisning henvendt til børn, mens andre religiøse skrifter som *hadith*, *sunna* og *tafsir* også bruges i et vist omfang til de ældre elever, der antages at kunne forstå og reflektere over mere komplicerede emner og teologi.

Kønsopdeling i den religiøse undervisning er ikke specielt almindelig hos de muslimske grupper i Danmark. Undersøgelsen viste, at 74 % underviste piger og drenge sammen, mens kun 26 % underviste piger og drenge adskilt. Ydermere konkluderes det, at når kønsopdeling i undervisningen forekommer, gælder det primært for unge og voksne og ikke børn. Undersøgelsen viste dog også visse etniske forskelle i forbindelse med kønsopdeling. Mens alle bosniske moskeer underviser drenge og piger sammen, er tallet for somaliske moskeer 60 % og tyrkiske moskeer 68 %.

Deltagerantal i den religiøse undervisning afhænger af moskeens eller foreningens størrelse. Således varierer antallet af deltagere per uge fra otte deltagere i en lille bosnisk forening i Jylland til 300 deltagere i en stor arabisk moske i København. Der er også klare forskelle mellem forskellige etniske grupper. Ud fra de indsamlede data vurderes det, at omkring 2.839 børn og unge om ugen deltager i undervisningen i de undersøgte grupper. Ud fra undersøgelsen konkluderes det, at der gennemsnitligt deltager 63 børn og unge i undervisning per uge. Sammenlignet med det komplette antal af moskeer og muslimske foreninger i Danmark kan det derfor anslås, at omkring 6.300 børn og unge ugentligt deltager i samtlige danske muslimske moskeer og foreninger – dette ud af en befolkning på omkring 55.000 børn og unge med muslimsk baggrund i Danmark. Således vurderes det – ud fra de i undersøgelsen indsamlede data – at lidt mere end 10 % af børn og unge mellem 5 og 18 år med muslimsk baggrund deltager i undervisning i moskeerne og de muslimske foreninger i Danmark.

Underviseren i den religiøse undervisning er primært imamen, som ofte har en universitetsuddannelse fra udlandet. Ud over imamen fungerer mange forskellige personer som underviser i den religiøse undervisning, ofte den person, der vurderes til at vide mest om islam. I de godkendte trossamfund er imamen ofte i Danmark på forkyndervisum, mens imamer blandt de ikke-godkendte trossamfund enten er danske statsborgere eller opholder sig i landet på et tremåneders turistvisum. Generelt vægtes uddannelse højt blandt respondenterne, og flere respondenter ytrede et ønske om en officiel imamuddannelse i Danmark, der kan afspejle både den islamiske tro og det danske samfund.

Undervisningsformålet forstås som den enkelte moskes eller forenings formål med den religiøse undervisning for børn og unge; det var altså udbydernes formål med den religiøse undervisning, der var omdrejningspunktet, og ikke deltagernes motiver for at deltage i undervisningen. Der var i undersøgelsen en tendens til, at det vigtigste formål var at formidle et basalt kendskab til koranen og islam i form af f.eks. grundlæggende undervisning i koranen eller muslimsk praksis. Således var kategorier, der omhandlede basal viden om islam og muslimsk praksis, mest udbredte som formål med undervisningen. Teologiske og etiske/moralske emner er mindre udbredt som undervisningsemner til børn, da disse i højere grad er relevante for ældre aldersgrupper. Næsten halvdelen af respondenterne havde også tilkendegivet kendskab til Danmark og integration som undervisningsformål, både hvad den kulturelle og den religiøse undervisning angik. Mens fokus på

religion generelt er mest udbredt, er der hos informanterne fra de muslimske grupper en udbredt ide om, at religion og kultur er uadskillelige aspekter.

Denne rapport er baseret på en undersøgelse af religiøs undervisning blandt de muslimske grupper i Danmark. Trods den forholdsvis korte periode til indsamling og analyse er materialet repræsentativt, hvad angår den generelle muslimske befolkning i Danmark. Undersøgelsen har desuden berørt andre emner med relevans for et bredere kendskab til islam herhjemme. Rapporten bidrager således også til den hjemlige islam-forskning generelt samt i bredere forstand til hele forskningsfeltet om kultur, religion, etnicitet og minoriteter. Ligesom al forskning i samtidsforhold, herunder samtidsreligion, er kortlægninger øjebliksbilleder. Aktualitet er for disse af stor værdi, og betydningen heraf bliver for alvor markant i fortsatte undersøgelser.

6 Litteratur

Andersen, Lotte Bøgh, Kasper Møller Hansen & Robert Klemmensen, eds.

2010 *Metoder i statskundskab*. Hans Reitzels Forlag, København.

Aslan, Ednan

2009 *Islamische Erziehung in Europa: Islamic education in Europe*. Böhlau Verlag, Wien.

Bektovic, Safet

2004 *Kulturmøder og religion. Identitetsdannelse blandt kristne og muslimske unge*. Museum Tusulanum, København.

Christensen, Geert Laier

2010 *Tørklæder, tillid og tørre tal – en undersøgelse af indvandring og integration i Danmark*. Forlaget CEPOS, København.

Daun, Holger, & Geoffrey Walford

2004 *Educational Strategies among Muslims in the Context of Globalisation. Some National Case Studies*. Brill, Leiden.

Ihle, Annette Haaber

2007 *Magt, medborgerskab og muslimske friskoler i Danmark: traditioner, idealer og politikker*. Københavns Universitet, Institut for Tværkulturelle og Regionale Studier, ASC-Grafisk, Københavns Humanistiske Fakultet, København.

Kvale, Steinar

1997 *InterView: en introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag, København.

Kühle, Lene

2006 *Moskeer i Danmark – islam og muslimske bedesteder*. Forlaget Univers, Gylling.

Liengaard, Inge

2008 ”Normalt er islam jo en fælles ting...”. *Religiøse autoriteter og etableringen af et islamisk felt i Danmark*. Ph.d.-afhandling, Det Teologiske Fakultet, Aarhus Universitet.

Maréchal, Brigitte

2003 ”Modalities of Islamic Instruction”, in: Maréchal, Brigitte, Stefano Allievi, Felice Dassetto & Jørgen Nielsen, eds., *Muslims in the Enlarged Europe. Religion and Society*. Brill, Leiden, 19-75.

Nachmias, David, & Chava Frankfort-Nachimias

1992 *Research Methods in the Social Sciences*. 4th Edition, Edward Arnold – A division of Hodder & Stroughton, Kent.

Simonsen, Jørgen Bæk

2006 *Hvad er islam?*. Akademisk Forlag, København.

1990 *Islam i Danmark: muslimske institutioner i Danmark 1970-1989.* Århus Universitetsforlag, Holstebro.

Østergaard, Kate, & Tina Gudrun Jensen

2007 *Nye muslimer i Danmark. Møder og omvendelser.* Forlaget Univers, Gylling.

7 Appendiks

7.1 Metode

Denne undersøgelse har anvendt både kvalitative og kvantitative metoder. Fokus for undersøgelsen var faktuelle oplysninger som oprettelsesår for undervisning, antal af deltagerne i undervisning og udbredelse af undervisning, men mere kvalitative aspekter var også inddraget, f.eks. i form af deltagerobservation og kvalitative interviews. De kvalitative interviews blev valgt ud fra en vurdering af, at disse var mere fordelagtige til indsamling af data blandt de muslimske grupper i Danmark.

Forberedende faser i projektet

Informationssøgning, karakterisering af data samt indledende typologiseringer var første del af projektet. Lister over samtlige muslimske trossamfund, moskeer og foreninger samt over de muslimske friskoler blev udarbejdet med udgangspunkt i eksisterende, publicerede data.²²

Et antal hjemmesider blev brugt til at søge baggrundsinformation og opdateret information ved hver enkelt kontakt.²³

Ved oprettelsen af nye kontaktlister inkluderede vi navn på moskeen/foreningen, adresse, telefonnummer, eventuel e-mailadresse og hjemmeside samt information fra tidligere undersøgelser og bøger om muslimske grupper i Danmark. Til hver enkel kontakt blev der desuden tilføjet baggrundsinformation om trossamfundet/foreningen samt oplysninger om, hvorvidt disse tidligere havde haft religiøs undervisning af børn og unge.

²² Information er således hentet fra: Tim Jensens Religionsguide (<http://www.relguide.sdu.dk/islam.html#Adresser>), bøgerne *Moskeer i Danmark – islam og muslimske bedesteder* af Lene Kühle og *Islam i Danmark: muslimske institutioner i Danmark 1970-1989* af Jørgen Bæk Simonsen. Desuden er anvendt Familiestyrelsens data om godkendte muslimske trossamfund i Danmark (http://www.familiestyrelsen.dk/samliv/trossamfund/anerkendteoggodkendtetrossamfundogmenigheder/islamiskeogislaminspирereditrossamfundogmenigheder/?tx_Ifaith_pi1%5Breligion%5D=3&tx_Ifaith_pi1%5Bdisplay%5D=community) samt Center for SamtidsReligions egne data og tidligere kortlægninger af de godkendte trossamfund i Danmark (Center for SamtidsReligion har siden 2009 kortlagt alle de godkendte trossamfund i Danmark, inklusiv statistiske informationer, perspektiveringer og kommentarer. Disse kortlægninger udgives hvert år som e-årbogen *Religion i Danmark*. Se mere information om centerets arbejde på <http://teo.au.dk/csr/relaarbog10/forside/>).

²³ Således blev anvendt: krak.dk, degulesider.dk, google.dk, facebook.com, dmu.nu (Dansk Muslimsk Union), mfr.nu (Muslimernes Fællesråd), m-i-d.dk (Muslimer i Dialog), islamstudie.dk, islaminfo.dk og islamicfinder.org.

I alt fire studentermedhjælpere fra religionsvidenskab (tre) og teologi (en) blev ansat til at hjælpe med projektet, hovedsagelig til at indsamle data, udføre telefoninterviews og assistere i de kvalitative interviews. Én fik således ansvaret for udførelse af telefoninterviews blandt de godkendte og en anden for de ikke-godkendte muslimske trossamfund i Danmark. En studentermedhjælp fik ansvaret for udførelsen af telefoninterviews blandt de muslimske friskoler i Danmark, og én fik ansvaret for yderlig informationsøgning.

Efter etableringen af lister med kontaktinformation om de muslimske grupper blev interviewguides til kvalitative interviews og til telefoninterviews konstrueret. Spørgsmål og projektbeskrivelse blev desuden beskrevet på henholdsvis dansk, engelsk og arabisk til de grupper, der ønskede kommunikation via e-mail.

Udveksling og opdatering af data foregik via google.docs, hvor listerne med kontaktinformation var tilgængelige online for studentermedhjælpere og projektmedarbejder. Ved denne udveksling og opdatering af data kunne alle medarbejdere på projektet hele tiden udveksle information, og projektlederen havde mulighed for at følge med i studentermedhjælpernes arbejde. Således blev det ved hver kontakt noteret, hvornår, hvor mange gange og hvordan de var blevet kontaktet.

Pilotprojekt og kvalitative interviews

Undersøgelsens udgangspunkt inkluderede et mindre pilotprojekt, hvor udvalgte grupper blev kontaktet og interviewet med henblik på at undersøge informanternes og gruppernes egne definitioner og afgrænsninger af *koranskole* og *religiøs fritidsundervisning*. Formålet med dette var at få faststillet de definitioner og afgrænsninger, som skulle bruges i den egentlige undersøgelse.

Ydermere foretog vi i løbet af dataindsamlingen flere kvalitative interviews i moskeer og foreninger, dels for at få en bedre forståelse for de minoritetsgrupper, som undersøgelsen beskriver, dels som en slags ”stikprøver” for de opgivne informationer.

I alt blev syv kvalitative interviews og to deltagerobservationer udført. Enhedsudvælgelsen inkluderede tre tyrkiske moskeer, en bosnisk forening, en somalisk forening, en arabisk moske og en aleviforening.

Som nævnt tidligere skal disse opdelinger efter etnicitet ikke tages som værende absolutte. Alle syv besøgte moskeer og foreninger (med undtagelse af aleviforeningen) var ikke så stærkt etnisk opdelt, som vores kategorier indikerer. Der kommer f.eks. ikke kun personer med tyrkisk baggrund i de tyrkiske moskeer, og grundlæggende synes religiøsitet at være en mere central faktor for tilhørsforhold end etnicitet.

Udvælgelsen til de kvalitative interviews blev gjort ud fra den overvejelse, at *eticitet*, *religiøst tilhørsforhold* og *status som trossamfund* skulle være repræsenteret så bredt som muligt i udvalget.

Hvad angår etnicitet, skulle udvalget indeholde

- tyrkisk baggrund
- bosnisk baggrund
- somalisk baggrund
- arabisk baggrund,

hvad angår religiøst tilhørsforhold

- sunni (henholdsvis de tre tyrkiske, den bosniske, den somaliske og den arabiske)
- alevisme²⁴

og hvad angår status som trossamfund

- godkendte trossamfund i Danmark: tre tyrkiske moskeer, den arabiske moske og aleviforeningen
- ikke-godkendte trossamfund i Danmark: den bosniske forening og den somaliske forening.

Identifikation af og kontakt til moskeer/foreninger baserede sig på to forskellige strategier, nemlig ”*snowball*-strategien” og bekvemmelighedsstrategien. *Snowball*-strategien (Andersen et al. 2010, 163), der betyder, at informanter giver kontakt til andre mulige informanter inden for disses bekendtskabskreds, blev anvendt i valget af den bosniske og den somaliske forening, hvor interview førte videre til interviews i andre foreninger, som ellers ikke ville have fundet sted. Interviewguiden

²⁴ Spørgsmålet om, hvorvidt alevisme faktisk er en del af islam, bliver ofte diskuteret. Nogle opfatter dem som en selvstændig religion, andre som en selvstændig gren af islam og andre igen som en retning inden for shiaislam. Det er ikke denne rapports formål at tage stilling til denne problematik, og alevisme bliver i denne rapport opfattet som en særskilt religiøs kategori, der dog er tættere på shiaislam end sunniislam. For en yderlig gennemgang af alevimuslimerne i Danmark, se Kühle 2006, 148-151 eller den danske aleviforeninges hjemmeside: <http://www.alevi.dk>.

indeholdt også et spørgsmål, hvor vi spurgte ind til, hvorvidt de kunne hjælpe med kontakter til andre moskeer og muslimske foreninger.

”Bekvemmelighedsstrategien” (ibid. 163-164) blev anvendt i flere tilfælde. En vigtig faktor her var den geografiske placering af de forskellige moskeer og foreninger (således foregik fem ud af syv besøg i Århus, et i Randers og et i København). Ydermere er de muslimske foreninger og organisationer i Danmark ofte svære at få kontakt til, og derfor vil en udvælgelse i denne form for undersøgelse altid være præget af en vis form for bekvemmelighed – altså, hvem kan det overhovedet lade sig gøre at få fat i.

Deltagerobservationen var ikke en egentlig del af projektets design, men for at supplere interviews samt for at perspektivere de subjektive udsagn med observation blev deltagerobservation dog i to tilfælde benyttet, nemlig hos en aleviforening og ved besøget i den arabiske moske.

Hos aleviforeningen blev vi inviteret til at deltage i en såkaldt *cem*, en årlig forsamling af medlemmer i foreningen, hvor et religiøst ritual bliver udført, og dagen fejres som højtid. Ligesom besøget hos den arabiske forenings religiøse undervisning var dette værdifuldt både for yderligere kontaktformidling og for perspektivering af den religiøse/undervisningsmæssige praksis.

Opsummerende kan siges, at de syv moskeer og foreninger udvalgt til kvalitative interviews samt deltagerobservation blev valgt ud fra kriterier og kategorier opstillet på forhånd, men stadig med fleksibilitet og bekvemmelighed for øje.

Metoden for de kvalitative interviews, telefoninterviews og interviewguide

Hvert kvalitativt interview blev udført af projektmedarbejderen og en studentermedhjælper. I hvert tilfælde blev moskeen eller foreningen i første tilfælde kontaktet telefonisk for at aftale et møde. Alle interviews foregik i moskeens eller foreningens lokaler. Før hvert interview blev generel og forberedende information søgt i litteratur og på nettet for at give både interviewer og studentermedhjælp viden om den forening eller moske, hvor interviewet skulle foregå. Dette var også tilfældet ved telefoninterviewene, hvor generel og/eller detaljeret information blev tilføjet hver enkelt kontakt for at gøre udførelsen af telefoninterviewene så nuanceret som muligt.

De kvalitative interviews blev forberedt ud fra Kvaales ti kriterier for en kvalificeret interviewer: velinformeret, strukturerende, klar, venlig, sensitiv, åben, styrende, kritisk, erindrende og fortolkende (Kvale 1997, 152-153). Ydermere blev en kort projektbeskrivelse medbragt til hvert interview og givet til informanterne, og både briefing og debriefing fandt sted under interviewene. Nogle af interviewene blev optaget på trods af, at det primære formål ved interviewet var tilvejebringelse af faktuelle oplysninger (jf. Andersen et al. 2010, 168-170). Dog afviste nogle af informanterne at blive interviewet, hvis det blev optaget, og dette blev derfor fravalgt. Ved hvert enkelt interview foretog projektmedarbejderen interviewet, mens studentermedhjælperen kontinuerligt tog notater og lavede et nøjagtigt referat, mens interviewet stod på. Efterfølgende sammenlignede interviewer og medhjælp noter og diskuterede interviewet, der efterfølgende blev transskriberet.

Efter det indledende pilotstudie blev de endelige interviewguides konstrueret.²⁵ Interviewguiden havde et fleksibelt design med kun løst definerede kategorier på forhånd – dette for at sikre, at kategorierne hele tiden blev tilpasset informanternes oplysninger (jf. *ibid.* 161). Designet af de forskellige interviewguides var tilpasset respondenterne, f.eks. hvad angik sproglige kompetencer etc. Således varierede begrebsdefinitioner ikke i de forskellige interviewguides, mens sproglige formuleringer samt fleksibilitet over for informantens sproglige kompetence var noget, vi hele tiden var bevidste om.

I alt fem forskellige interviewguides blev udformet:

- en kvalitativ interviewguide til de godkendte trossamfund
- en telefoninterviewguide til de godkendte trossamfund
- en kvalitativ interviewguide til de ikke-godkendte trossamfund og grupper
- en telefoninterviewguide til de ikke-godkendte trossamfund og grupper
- en telefoninterviewguide til de muslimske friskoler.

Forskellen på de forskellige interviewguides er ikke mærkbar, da de samme grundlæggende spørgsmål og begrebsdefinitioner var omdrejningspunktet i alle fem tilfælde. Forskellen på de kvalitative interviewguides og telefoninterviewsguiderne var hovedsageligt nuanceforskelle i sprog

²⁵ En kvalitativ interviewguide var blevet forfattet før det indledende pilotstudie. Meningen med studiet var derfor at teste, hvorvidt denne interviewguide var fyldestgørende, hvad både validitet og reliabilitet angik, samt gav den information, vi søgte. Efter det indledende pilotstudie blev interviewguiden derfor tilpasset de erfaringer, vi havde gjort os i de indledende kvalitative interviews.

og vendinger ud fra en vurdering af, at man taler anderledes i telefon, end man gør i almindelige samtaler. Interviewguiden til de muslimske friskoler havde et større fokus på religiøs fritidsundervisning, da formålet med at inkludere de muslimske friskoler ikke var at kortlægge den almindelige undervisning i religion.

Forskellen på interviewguiderne til godkendte trossamfund og ikke-godkendte grupper var flere generelle spørgsmål til de ikke-godkendte grupper, da det blev vurderet, at mange af grupperne og foreningerne højst sandsynligt havde ændret sig siden sidste kortlægning.²⁶ Ydermere inkluderede interviewguiden til de ikke-godkendte grupper et spørgsmål om, hvorvidt disse havde tænkt sig at søge om godkendelse som trossamfund i Danmark.

Både de personlige interviews og telefoninterviewene blev forarbejdet og konstrueret ud fra kriterier for kvalitative forskningsinterview (Andersen et al. 2010; Kvale 1997). Valget af interviews frem for spørgeskemaer blev taget ud fra en vurdering af, at en eksplorativ tilgang med interesse for unikke situationer var essentiel for undersøgelsen.

Således blev interviewene og interviewguiderne opstillet ud fra et eksplorativt, kvalitativt forskningsdesign, hvor en eksplicit formuleret hypotese ikke var del af det oprindelige design – dette, fordi udbredelsen af religiøs fritidsundervisning blandt muslimske grupper i Danmark var et hidtil udforsket emne.

Interviewene i undersøgelsen var individuelle²⁷ og semistrukturerede, idet de var karakteriseret af en vis grad af formalisering og struktur (Andersen et al. 2010, 149; Kvale 1997, 129). Der blev således taget udgangspunkt i den fremstillede interviewguide, men samtidig blev spørgsmål uddybet og forklaret efter behov samt tilpasset situation og interviewperson.

Dataindsamling

Hver moske og forening blev i første omgang kontaktet per telefon med henblik på at udføre et telefoninterview. Vi tilstræbte så vidt muligt at udføre et eliteinterview (Andersen et al. 2010, 150-

²⁶ Den sidste større kortlægning ved Center for Multireligiøse Studier (nu Center for SamtidsReligion) af muslimske foreninger og moskeer i Danmark, der også inkluderede de ikke-godkendte grupper, blev foretaget i 2004/2005 forudgående for Lene Kühles bog *Moskeer i Danmark – islam og muslimske bedesteder*.

²⁷ I alle tilfælde tilstræbte vi at tale med enten imam, formand eller talsmand. Både telefoninterviews og de kvalitative interviews foregik så vidt muligt med én person. I nogle tilfælde blev vi dog nødt til at udføre interviewet med en tolk, da interviewpersonen, ofte en imam, ikke kunne tale dansk. Tolk blev i alle tilfælde sat til rådighed af moskeen/foreningen selv.

152) for at sikre, at informanten var kvalificeret til at give de specifikke informationer. Dette betød, at vi tilstræbte at interviewe imamer, formænd eller talsmænd. Derfor var interviewerens baggrundsviden vigtig som en forudsætning for at kunne stille de rette spørgsmål og for at kunne vurdere plausibiliteten i de informationer, som interviewpersonen gav.

En del af moskeerne og foreningerne bad ved telefonisk kontakt om at få tilsendt spørgsmålene per e-mail, hvorefter de fik tilsendt en projektbeskrivelse samt spørgsmålene fra interviewguiden per e-mail.

Hver moske og forening blev kontaktet telefonisk minimum ti gange (eller indtil kontakt blev etableret), og de foreninger, der afviste telefoninterviews, eller hvor telefonisk kontakt ikke var mulig, fik tilsendt e-mails minimum to gange. De moskeer og foreninger, hvor hverken telefonisk kontakt eller kontakt via e-mail var muligt, fik tilsendt et brev med projektbeskrivelse samt spørgsmål. 61 breve af denne art blev sendt. Hvert brev indeholdt en projektbeskrivelse og spørgsmålene fra interviewguiden. For at imødekomme eventuelle sprogbarrierer var både projektbeskrivelse og spørgsmål forfattet på dansk, men forelå også i en engelsk og en arabisk oversættelse (i de tilfælde, hvor det er blevet vurderet, at en sådan eventuelt ville hjælpe).

Dataindsamlingen forløb over en periode på tre måneder, hvor projektmedarbejder og de fire studentermedhjælpere forsøgte at kontakte og interviewe så mange grupper og trossamfund som muligt.

Opkald til moskeer og foreninger foregik på forskellige dage og tidspunkter af dagen ud fra en vurdering af, hvornår det var mest udbytterigt at få fat i de forskellige moskeer og foreninger. Eksempelvis blev moskeer kontaktet om fredagen, da det blev vurderet, at et stort antal personer samt en eliteinterviewperson ville være til stede i moskeen denne dag grundet fredagsbønnen.

Den største udfordring og problematik i forbindelse med dataindsamlingen var at få etableret telefonisk kontakt. Ofte eksisterede de telefonnumre, som vi havde fra tidligere undersøgelser, ikke længere, og vi var derfor nødsaget til at prøve at lokalisere eventuelle nye numre eller undersøge, om foreningen var ophørt med at eksistere. I andre tilfælde blev der ikke svaret på telefonen, selvom vi ringede et minimum af ti gange over en periode på tre måneder til hver enkelt kontakt.

En anden udfordring var sprogbarrieren, da en del af informanterne ikke kunne tale dansk eller engelsk, og en tolk derfor blev nødt til at være til stede, for at interviewet kunne finde sted.

Specielt de ikke-godkendte grupper præsenterede udfordringer, da disse ikke havde været kontaktet i forbindelse med en kortlægning siden 2004/2005. Da mange foreninger enten ikke eksisterede længere eller var flyttet, uden at en ny adresse og nyt telefonnummer var tilgængeligt, blev nye adresser og telefonnumre forsøgt fundet på diverse onlinefaciliteter samt gennem kontakt til andre moskeer og foreninger.

De godkendte trossamfund var nemmere at få kontakt til, da forholdsvis opdateret kontaktinformation på disse er tilgængelig online. Til gengæld var de godkendte trossamfund generelt mindre villige til umiddelbart at deltage i undersøgelsen, siden de oftere end de ikke-godkendte grupper bliver kontaktet af forskellige årsager.

Kodning, analyse og bearbejdelse af data

Den indledende behandling af data inkluderede en deduktiv kodning, hvor indsamlede data blev opdelt i mindre komponenter, og hvor disses relationer og funktioner blev analyseret. En kodemanual blev udarbejdet på baggrund af interviewguiden, og hvert enkelt interview blev kodet ud fra allerede fastsatte og definerede kategorier. Høj validitet og reliabilitet var tilstræbt i undersøgelsen, og kodemanualen, definitionerne af koderne samt den konsistente udførelse af kodningen var præcis, entydig og konkret. Kodningens entydighed er sikret gennem en intrakodning udført af projektmedarbejder to gange og herefter gennemgået for både systematiske og tilfældige fejl, dels manuelt, dels ved hjælp af programmet SPSS (Statistical Package for the Social Sciences). Konsistens blev således sikret i bearbejdelsen af data, da uoverensstemmelser i de udregnede data blev kodet igen for at sikre høj validitet og reliabilitet. En deduktiv analysestrategi blev brugt, da vi opererede med fastsatte begreber i analysen og bearbejdelsen af data (jf. *ibid.* 147-175). Programmet SPSS blev brugt til databearbejdelse og analyse. Både forberedelse og udførelse af interviews samt analyse og bearbejdelse af data blev foretaget ud fra de fire generelle forskningskriterier om gentagelighed, validitet, reliabilitet og generaliserbarhed (*ibid.* 97-113).

7.2 Oversigt over tabellerne

Tabel 1. Religiøst tilhørsforhold (i procent, n=70)

Sunni	89
Shia	6
Sufi	1
Alevi	4
<i>Total</i>	<i>100</i>

Tabel 2. Status som trossamfund (i procent, n=72)

Godkendt trossamfund	54
Ikke-godkendt gruppe	46
<i>Total</i>	<i>100</i>

Tabel 3. Geografisk fordeling (i procent, n=73)

København	40
Sjælland	14
Fyn	11
Jylland	36
<i>Total</i>	<i>101</i>

Tabel 4. Foreninger/moskeer med bestemte etniciteter i relation til geografisk placering (i procent)

	Tyrkisk (n=30)	Bosnisk (n=15)	Somalisk (n=15)	Arabisk (n=33)	Andet (n=34)
København	33	13	27	39	53
Sjælland	23	13	13	18	18
Fyn	3	13	0	9	15
Jylland	40	60	60	33	15
<i>Total</i>	<i>99</i>	<i>99</i>	<i>100</i>	<i>99</i>	<i>101</i>

Tabel 5. Fordeling af etnicitet (i procent, n=71)

Tyrkisk	42
Bosnisk	21
Somalisk	21
Arabisk	47
Andet	48
<hr/> Total	<hr/> 179

Tabel 6. Etnicitet i moskeen/foreningen vs. etnicitet i undervisningen (absolutte tal)

	Etnicitet	Etnicitet undervisning
Tyrkisk	6	17
Bosnisk	5	5
Somalisk	4	3
Arabisk	5	6
Andet	10	7
Tyrkisk+arabisk	2	2
Tyrkisk+andet	3	4
Arabisk+andet	7	4
Tyrkisk+arabisk+andet	3	3
Somalisk+arabisk+andet	1	1
Tyrkisk+somalisk+arabisk +andet	4	2
Bosnisk+andet	1	0
Somalisk+arabisk	2	0
Tyrkisk-somalisk	1	0
Tyrkisk+bosnisk+arabisk	3	0
Tyrkisk+somalisk+bosnisk+ arabisk+andet	2	0
<hr/> Total	<hr/> 59	<hr/> 54

Tabel 7. Undervisning (i procent, n=72)

Undervisning	83
Ingen undervisning	17
<hr/> Total	<hr/> 100

Tabel 8. Former for undervisning (i procent, n=65)

Koranundervisning	69
Islamundervisning	59
Lektiehjælp	22
Sprogundervisning	57
Andet	8
<i>Total</i>	<i>215</i>

Tabel 9. Tidspunkter for undervisningen (i procent, n=54)

Eftermiddag	35
Aften	41
Weekend	89
<i>Total</i>	<i>165</i>

Tabel 10. Hyppighed af undervisning (i procent, n= 55)

Hver dag	7
2-4 gange om ugen	71
1 gang om ugen	18
1 gang hver 14. dag	4
<i>Total</i>	<i>100</i>

Tabel 11. Indhold i undervisningen (i procent, n=52)

Muslimsk praksis	89
Islamisk teologi	44
<i>Total</i>	<i>133</i>

Tabel 12. Undervisningsmaterialer (i procent, n=52)

Koran	83
Hadith	48
Sunna	40
Tafsir	40
Andet	33
<i>Total</i>	244

Tabel 13. Alder på deltagere (i procent, n=55)

5-12 (børn)	98
13-18 (unge)	89
19- (voksne)	58
<i>Total</i>	245

Tabel 14. Alder i undervisningen i relation til etnicitet (i procent)

	Tyrkisk (n=23)	Bosnisk (n=10)	Somalisk (n=11)	Arabisk (n=28)	Andet (n=31)
Kun børn	4	30	9	7	7
Kun unge	0	0	0	0	0
Børn + unge	22	30	36	32	29
Kun voksne	0	0	0	4	3
Alle aldre	74	40	55	57	61
<i>Total</i>	100	100	100	100	100

Tabel 15. Kønsopdeling (i procent, n=54)

M/K sammen	74
M/K adskilt	26
<i>Total</i>	100

Tabel 16. Deltagere per uge i gennemsnit opdelt efter etnicitet (absolutte tal)

Tyrkisk (n=20)	Bosnisk (n=9)	Somalisk (n=9)	Arabisk (n=22)	Andet (n=27)
69	28	66	73	74

Tabel 17. Undervisningsdeltagelse (i procent, n=47)

Stigende	57
Faldende	13
Konstant	30
<i>Total</i>	<i>100</i>

Tabel 18. Underviseren (i procent, n=53)

Imam	72
Lærer	6
Andet	23
<i>Total</i>	<i>101</i>

Tabel 19. Formål med undervisningen (i procent, n=50)

Koran/arabisk	70
Muslimsk praksis	70
Islamisk teologi	30
Kultur/ophav/mod.	68
DK/integration	44
Moral/etik	34
Religion	78
<i>Total</i>	<i>394</i>

7.3 Oversigt over interviews

ID1: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID2: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID3: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID4: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID5: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID6: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID7: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID8: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID9: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID10: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID11: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID12: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID13: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID14: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID15: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID16: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID17: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID18: Tyrkisk moske/forening på Fyn. Godkendt trossamfund.

ID19: Tyrkisk moske/forening på Sjælland. Godkendt trossamfund.

ID20: Tyrkisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.

ID21: Bosnisk moske/forening på Fyn. Godkendt trossamfund.

- ID22: Bosnisk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID23: Bosnisk moske/forening på Fyn. Godkendt trossamfund.
- ID24: Bosnisk moske/forening i Jylland. Godkendt trossamfund.
- ID25: Aleviforening i Jylland. Godkendt trossamfund.
- ID26: Aleviforening i Jylland. Godkendt trossamfund.
- ID27: Aleviforening i Jylland. Godkendt trossamfund.
- ID28: Arabisk moske på Sjælland. Godkendt trossamfund.
- ID29: Arabisk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID30: Sufiforening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID31: Shiamuslimsk forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID32: Shiamuslimsk forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID33: Arabisk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID34: Pakistansk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID35: Arabisk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.
- ID36: Bosnisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID37: Bosnisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID38: Bosnisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID39: Bosnisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID40: Bosnisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID41: Tyrkisk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID42: Tyrkisk forening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID43: Somalisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.

- ID44: Somalisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID45: Somalisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID46: Somalisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID47: Somalisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID48: Somalisk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID49: Afghansk moske/forening på Fyn. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID50: Afghansk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID51: Shiamuslimsk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID52: Arabisk moske/forening på Fyn. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID53: Arabisk moske/forening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID54: Arabisk forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID55: Arabisk forening på Fyn. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID56: Tyrkisk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID57: Arabisk moske/forening på Fyn. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID58: Arabisk moske/forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID59: Arabisk moske/forening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID60: Tyrkisk forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID61: Arabisk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID62: Arabisk forening i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID63: Pakistansk moske/forening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID64: Pakistansk/arabisk forening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.
- ID65: Tyrkisk forening på Sjælland. Ikke-godkendt trossamfund.

ID66: Arabisk moske i Jylland. Ikke-godkendt trossamfund.

ID67: Arabisk moske/forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.

ID68: Muslimske forening i Københavnsområdet. Ikke-godkendt trossamfund.

ID69: Pakistansk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.

ID70: Pakistansk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.

ID71: Pakistansk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.

ID72: Pakistansk moske/forening på Fyn. Godkendt trossamfund.

ID73: Shimuslimsk moske/forening i Københavnsområdet. Godkendt trossamfund.